॥उपाख्यामयीनीपोथीसही॥

Takshashila Project

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

...गांग्यायनिर्यक्ष्यमाणआरुणिंवव्रेसहपुत्रंश्वेतकेतुं
प्रजिघाययाजयेतितंहाभ्यागतंपप्रच्छगौतमस्यपुत्रासिसंवृतंलोकेयस्मिन्माधास्य
स्यंन्यतमोवाध्वातस्यमालोकंधास्यसीतिसहोवाचनाहमेतद्वेदहंताचार्यंपृच्छानीति
सहपितरमासाद्यपप्रच्छेतीतिमाप्राक्षीत्कथंप्रतिब्रवाणीतिसहोवाचाहमप्येतन्नवे
दसदस्येववयंस्वाध्यायमधीत्यहरामहेयंनःपरेददत्येह्युभौगमिष्यावइतिस
हसमित्पाणिश्चित्रंगांग्यायनिंप्रतिचक्रमउपायानीतितंहोवाचब्रह्मार्घोसिगौत
मयोनमानमुपागाएहिव्येवत्वाज्ञपयिष्यामीति॥१॥सहोवाचयेवैकेचास्माल्लोका
त्प्रयंतिचंद्रमसमेवतेसर्वेगच्छंतितेषांप्राणैःपूर्वपक्षआप्यायंतेतानपरपक्षेण
प्रजनयत्येतद्वैस्वर्गस्यलोकस्यद्वारंयश्चंद्रमास्तंयःप्रत्याहतमतिसृजतेथयएनंप्रत्या
हतमिहवृष्टिर्भूत्वावर्षतिसइहकीटोवापतंगोवामत्स्योवाशकुनिर्वासिंहोवावराहो
वापरश्वान्वाशार्दूलोवापुरुषोवान्योवातेषुतेषुस्थानेषुप्रत्याजायतेयथाकर्म
यथाविद्यंतमागतंपृच्छतिकोसीतितंप्रतिब्रूयाद्विचक्षणादृतवोरेतआभृतंपंचद

शात्प्रसूतात्पित्र्यावतस्तंमापुंसिकर्तर्येरयध्वंपुंसाकर्त्रामातरिमानिषिंच
सज्जायमानोद्वादशत्रयोदशोमासोद्वादशत्रयोदशेनपित्रासंतद्विदप्रतितद्वि
देहंतन्मऋतवोमर्त्यवआरभध्वंतेनसत्येनातेनतपसर्तुरस्म्यार्तवोस्मिकोसि
त्वमस्मीतितमतिसृजते॥२॥सएतंदेवयानंपंथानमापद्याग्निलोकमागच्छ
तिसवायुलोकंसवरुणलोकंसइंद्रलोकंसप्रजापतिलोकंसब्रह्मलोकंतस्यवा
एतस्यब्रह्मलोकस्याराह्रदोमुहूर्त्तायेष्टिहाविजरानदील्योवृक्षःसालज्यंसंस्था
नमपराजितमायतनमिंद्रप्रजापतीद्वारगोपौविभुप्रमितंविचक्षणासंद्यमितौ
जाःपर्यंकःप्रियाचमानसीप्रतिरूपाचचाक्षुषीपुष्पाण्यादायावयतोवैजगा
न्यंबाश्चांबायवीश्चाप्सरसोंबयानद्यस्तमित्थंविदागच्छतितंब्रह्माहाभिधावत
२ म तंमयशसाविजरांवाअयंनदींप्रापन्नवाअयंजरयिष्यतीति॥३॥तंपंचशतान्यप्स
रसांप्रतियंतिशतंफलहस्ताःशतमांजनहस्ताःशतंमाल्यहस्ताःशतं
रजां२

Takshashila Project
Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

वासोहस्ताः शतं चूर्णहस्ताः। तं ब्रह्मालंकारेणालंकुर्वंति स ब्रह्मालंकारेणालं
कृतो ब्रह्मविद्वान् ब्रह्माभिप्रैति स आगच्छत्यारं ह्रदं तं मनसात्येति तमित्वा संप्र
तिविदो मज्जंति स आगच्छति मुहूर्तान्येष्टिहांस्तेस्मादपद्रवंति स आगच्छति विजं
४ आ रां नदीं तां मनसैवात्येति तत्सुकृतदुष्कृते धुनुते तस्य प्रिया ज्ञातयः सुकृतमुप २३
यंत्यप्रिया दुष्कृतं तद्यथा रथेन धावयन् रथचक्रे पर्यवेक्षेतैवमहोरात्रे पर्यवेक्षेत
वं सुकृतदुष्कृते सर्वाणि च द्वंद्वानि स एष विसुकृतो विदुष्कृतो ब्रह्मविद्वान्ब्रह्मैव
वाभिप्रैति॥४॥ स आगच्छतील्यं वृक्षं तं ब्रह्मगंधः प्रविशति स आगच्छति सालज्यं सं
स्थानं तं ब्रह्मरसः प्रविशति स आगच्छत्यपराजितमायतनं तं ब्रह्मयशः प्रविशति स आ
गच्छतींद्रप्रजापती द्वारगोपौ तावस्मादपद्रवतः स आगच्छति विभुप्रमितं तं ब्रह्मते
जः प्रविशति स आगच्छति विचक्षणामासंदीं बृहद्रथंतरे सामनी पूर्वौ पादौ श्येतनौ २
धसे चापरौ वैरूपवैराजे अनूच्ये शाक्वररैवते तिरश्ची सा प्रज्ञा प्रज्ञया हि विपश्य

१ वा

तिस आगच्छत्यमितौजसं पर्यंकं स प्राणस्तस्य भूतं च भविष्यच्च पूर्वौ पादौ श्रीश्चेरा चापरौ
द्रयज्ञायज्ञीये शीर्षण्ये बृहद्रथंतरे अनूच्ये ऋचश्च सामानि च प्राचीनातानानि यजूंषि
तिरश्चीनानि सोमांशव उपस्तरणमुद्गीथ उपश्रीः श्रीरुपबर्हणं तस्मिन्ब्रह्मास्ते त
मित्थंवित्पादेनैवाग्र आरोहति तं ब्रह्माह कोसीति तं प्रतिब्रूयादृतुरस्म्यार्तवो
स्म्या काशाद्योनेः संभूता भार्यायै रेतः संवत्सरस्यातेजो भूतस्य भूतस्यात्मा भूतस्य भू
तस्य त्वमात्मासि यस्त्वमसि सोहमस्मि तमाह कोहमस्मीति सत्यमिति ब्रूयात्किं त
द्यत्सत्यमिति यदन्यद्देवेभ्यश्च प्राणेभ्यश्च तत्सदथ यद्देवाश्च प्राणाश्च तत्त्यं तदेक स५
या वाचाभिव्याह्रियते सत्यमित्येतावदिदं सर्वमिदं सर्वमस्मीत्येवैनं तदाह त
देतच्छ्लोकेनाभ्युक्तं॥५॥ यजूदरः सामशिरा असावृङ्मूर्तिरव्ययः स ब्रह्मेति वि
ज्ञेय ऋषिर्ब्रह्ममयो महानिति तमाह केन मे पौंस्नानि नामान्याप्नोषीति प्राणे
नेति ब्रूयात्केन नपुंसकानीति मनसेति केन स्त्रीनामानीति वाचेति के

Takshashila Project
Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

नगंधानिति घ्राणेनेति केन रूपाणीति चक्षुषेति केन शब्दानिति श्रोत्रेणेति
केनान्नरसानिति जिह्वयेति केन कर्माणीति हस्ताभ्यामिति केन सुखदुःखे इति
शरीरेणेति केनानंदं रतिं प्रजातिमित्युपस्थेनेति केनेत्या इति पादाभ्यामिति केन
धियो विज्ञातव्यं कामानिति प्रज्ञयैवेति ब्रूयात्तमाह यावै खलु मे लोका यांतस
विजितिः सा यावद्ब्रह्मणो जितिर्या व्यष्टिस्तां जितिं जयति तां व्यष्टिं व्यश्नुते य एवं वेद य
एवं वेद ॥७॥ इति सांख्यायनआरण्यके उपनिषदे प्रथमो ध्यायः ॥ छ ॥ ॥ ॥श्री॥ प्रा
णो ब्रह्मेति ह स्माह कौषीतकिस्तस्य वा एतस्य प्राणस्य ब्रह्मणो मनो दूतं वाक् गो
प्तृ श्रोत्रं संश्रावयितृ वाक् परिवेष्ट्री स यो ह वा एतस्य प्राणस्य ब्रह्मणो मनो दूतं वेद
२ गौप्र दूतवान् भवति यश्चक्षुर्गोप्तृ गोप्तृमान् भवति यः श्रोत्रं संश्रावयितृ संश्रावयितृमान् भव
ति यो वाचं परिवेष्ट्रीं परिवेष्ट्रीमान् भवति तस्मै वा एतस्मै प्राणाय ब्रह्मण एता देवता अ ॥२॥
याचमानाय बलिं हरंति एवं हैवास्मै सर्वाणि भूतान्ययाचमानायैव बलिं हरंति य

एवं वेद तस्योपनिषन्न याचेदिति तद्यथा ग्रामं भिक्षित्वालब्ध्वोपविशेन्नाहमतो दत्तमश्नी
यामिति त एवैनमुपमंत्रयंते ये पुरस्तात्प्रत्याचक्षीरन्नेष धर्मो याचितो भवत्यन्नदा
स्त्वेवैनमुपमंत्रयंते ददाम त इति ॥१॥ प्राणो ब्रह्मेति ह स्माह पैंग्यस्तस्य वा एतस्य प्राण
स्य ब्रह्मणो वाक्परस्ताच्चक्षुरारुंधते चक्षुः परस्ताच्छ्रोत्रमारुंधते श्रोत्रं परस्तान्मन आ
रुंधते मनः परस्तात्प्राण आरुंधते तस्मै वा एतस्मै प्राणाय ब्रह्मण एता देवता अया
चमानाय बलिं हरंत्येवं हैवास्मै सर्वाणि भूतान्ययाचमानायैव बलिं हरंति य एवं वे
द तस्योपनिषन्न याचेदिति तद्यथा ग्रामं भिक्षित्वालब्ध्वोपविशेन्नाहमतो दत्तमश्
नीयामिति त एवैनमुपमंत्रयंते ये पुरस्तात्प्रत्याचक्षीरन्नेष धर्मो याचितो भव
त्यन्नदास्त्वेवैनमुपमंत्रयंते ददाम त इति ॥२॥ अथात एकधनावरोधनं यदेकधनम
भिध्यायात्पौर्णमास्यां वामावास्यायां वा शुद्धपक्षे वा पुण्ये नक्षत्र एतयोरेकस्मिन्पर्वण्य
ग्निमुपसमाधाय परिसमुह्य परिस्तीर्य पर्युक्ष्य दक्षिणं जान्वाच्य स्रुवेणाज्याहु

तीर्जुहोति वाङ्नामादेवतावरोधनी सामेमुष्मादिदमवरुंध्यमसौस्वाहा प्राणोना
मादेवतावरोधनी सामेमुष्मादिदमवरुंध्यमसौस्वाहा चक्षुर्नामादेवतावरोधनी
सामेमुष्मादिदमवरुंध्यमसौस्वाहा श्रोत्रंनामादेवतावरोधनी सामेमुष्मादिदमव मु ३
रुंध्यमसौस्वाहा श्रोत्रंनामदेवतावरोधनी सामेमुष्मादिदमवरुंध्यमसौस्वाहा
मनोनामादेवतावरोधनी सामेमुष्मादिदमवरुंध्यमसौस्वाहा प्रज्ञानामादेवताव
रोधनी सामेमुष्मादिदमवरुंध्यमसौस्वाहेत्यथ धूमगंधं प्रजिघ्रायाज्यालेपनौ
गांन्यनुविमृज्य वाचंयमोभिप्रव्रज्यार्थं ब्रूयाद्दूतंवा प्रहिणुयाल्लभतेहि ॥३॥ अ
थातो दैवस्मरो यस्य प्रियो बुभूषेद्यस्यै वा येषां वा यासां वैतस्मिन्नेवैकस्मिन्पर्व
ण्येतयैवावृतैता आज्याहुतीर्जुहोति वाचंतेमयि जुहोम्यसौस्वाहा प्राणंतेमयि जुहो ५
म्यसौस्वाहा चक्षुस्तेमयि जुहोम्यसौस्वाहा श्रोत्रंतेमयि जुहोम्यसौस्वाहा मनस्तेम
यि जुहोम्यसौस्वाहा प्रज्ञांतेमयि जुहोम्यसौस्वाहेत्यथ धूमगंधं प्रजिघ्रायाज्यालेप

नौगांन्यनुविमृज्य वाचंयमोभिप्रव्रज्य संस्पर्शं जिगमिषेदपि वाताद्वा तिष्ठेत्संभा
षमाणः प्रियो हैव भवति स्मरंति हैवास्य ॥४॥ अथातः संयमनं प्रातर्दनमांतरमग्नि
होत्रमित्याचक्षते यावद्वै पुरुषो भाषते न तावत्प्राणितुं शक्नोति प्राणं तदा वाचि
जुहोति यावद्वै पुरुषः प्राणिति न तावद्भाषितुं शक्नोति वाचं तदा प्राणे जुहोत्येते
अनंते अमृते आहुती जाग्रच्च स्वपंश्च संततं जुहोत्यथ या अन्या आहुतयोंतवत्य
स्ताः कर्ममय्यो हि भवंति तद्ध स्मैतत्पूर्वे विद्वांसोग्निहोत्रं न जुहवांचक्रुः ॥५॥ उक्थं ब्रह्मे
ति ह स्माह शुष्कभृंगारस्तदृगित्युपासीत सर्वाणि हास्मै भूतानि श्रैष्ठ्यायाभ्यर्च्यंते तद्य
जुरित्युपासीत सर्वाणि हास्मै भूतानि श्रैष्ठ्याय युज्यंते तत्सामेत्युपासीत सर्वाणि हास्मै भू
तानि श्रैष्ठ्याय संनमंते तच्छ्रीरित्युपासीत तद्यश इत्युपासीत तत्तेज इत्युपासीत त
द्यथैतच्छ्रीमत्तमं यशस्वितमं तेजस्वितममिति शस्त्रेषु भवत्येवं हैव स सर्वेषु भू
तेषु श्रीमत्तमो यशस्वितमस्तेजस्वितमो भवति य एवं वेद तदेतदिष्टिकं

कमिध्वं यमात्मानमध्वर्युः संस्करोति तस्मिन्यजुर्मयं प्रवयति यजुर्मये ऋङ्मयं होता ऋङ्म
यं साममयमुद्गाता स एष त्रय्यै विद्याया आत्मैष उ एवैतदिंद्रस्यात्मा भवति य एवं वेद ॥
२ ॥ अथातः सर्वजितः कौषीतकेस्त्रीण्युपासनानि भवंति सर्वजिद्ध स्म कौषीतकिरुद्यंतमा
दित्यमुपतिष्ठते यज्ञोपवीतं कृत्वोदकमानीय त्रिः प्रसिच्योदपात्रं वर्गोसि पाप्मानं मे वृंग्धी
त्युद्यंतमेवावृता मध्ये संतमुद्वर्गोसि पाप्मानं मउद्वृंग्धीत्यस्तं यंतं संवर्गोसि
पाप्मानं मे संवृंग्धीति तद्यदहोरात्राभ्यां पापमकरोत्संतद्वृंक्ते ॥ तथो एवैवं विद्वानेतयै
वावृतादित्यमुपतिष्ठते यदहोरात्राभ्यां पापं करोति संतद्वृंक्ते ॥३॥ अथ मासि मासि अमा
वास्यायां वृत्तायां पश्चाच्चंद्रमसं दृश्यमानमुपतिष्ठेतैतयैवावृता हरिततृणाभ्यां वा प्रत्यस्य
स्यति यन्मे सुसमिद्धं हृदयं दिवि चंद्रमसि श्रितं मन्येहं मां तद्विद्वांसं माहं पुत्र्यमघं रुदमिति न ५
हास्मात्पूर्वाः प्रजाः प्रैतीति नु जातपुत्रस्याथाजातपुत्रस्याप्यायस्व समेतु ते सं ते पयांसि
समु यंतु वाजा यमादित्या अंशुमाप्याययंतीत्येतास्तिस्र ऋचो जपित्वा मास्माकं प्राणेन

न प्रजया पशुभिराप्याययिष्ठा यो स्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तस्य प्राणेन प्रजया पशुभिरा
य प्याययस्वेत्यैंद्रीमावृतमावर्त आदित्यस्यावृतमन्वावर्त इति दक्षिणं बाहुमन्वावर्तते ॥
४ ॥ अथ पौर्णमास्यां पुरस्ताच्चंद्रमसं दृश्यमानमुपतिष्ठेतैतयैवावृता सोमो राजासि वि
चक्षणः पंचमुखोसि प्रजापतिर्ब्राह्मणस्त एकं मुखं तेन मुखेन राज्ञोत्सि तेन मुखेन
मामन्नादं कुरु राजा त एकं मुखं तेन मुखेन विशोत्सि तेन मुखेन मामन्नादं कुरु श्येन
स्त एकं मुखं तेन मुखेन पक्षिणोत्सि तेन मुखेन मामन्नादं कुरु वह्निष्ट एकं मुखं ते
न मुखेनेमं लोकमत्सि तेन मुखेन मामन्नादं कुरु त्वयि पंचमं मुखं तेन मुखेन स
र्वाणि भूतान्यत्सि तेन मुखेन मामन्नादं कुरु मास्माकं प्राणेन प्रजया पशुभिरपक्षे
ष्ठा यो स्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तस्य प्राणेन प्रजया पशुभिरपक्षीयस्वेति दैवीमा
वृतमावर्त आदित्यस्यावृतमन्वावर्त इति दक्षिणं बाहुमन्वावर्तते ॥५॥ अथ संवेश्यन् जा
यायै हृदयमभिमृशेत् यत्ते सुसीमे हृदयं श्रितमंतः प्रजापतौ तेनामृतत्वस्येशाने माहं

पुत्रमधं निगाइ इति नह्यस्याः सर्वाः प्रजाः श्रेतीति ॥१०॥ अथ प्रोष्यायन् पुत्रस्य मूर्द्धानमभि
मन्त्रिजिघ्रेत् अंगादंगात्संभवसि हृदयादधिजायसे। आत्मा वै पुत्रनामासि सजी
वशरदः शतमिति नामास्य दधात्यश्मा भव परशुर्भव हिरण्यमस्तृतं भव तेजो वै
×मा४ पुत्रनामासि सजीव शरदः शतमिति नामास्य गृह्णात्यथैनं परिगृह्णाति येन प्रजापति
: प्रजाः पर्यगृह्णादरिष्ट्यै तेन त्वा परिगृह्णाम्यसाविति अथास्य दक्षिणकर्णे
जपत्यस्मे प्रयंधि मघवन्नृजीषिन्निती इन्द्र श्रेष्ठानि द्रविणानि धेहीति सव्ये मा छेत्था
मा व्यथिष्ठाः शतं शरद आयुषो जीव स्व पुत्र ते नाम्ना मूर्द्धानमभिजिघ्रामीति
त्रिरस्य मूर्द्धानमभिजिघ्रेद् गवां त्वा हिंकारेणाभिहिंकरोमीति त्रिरस्य मूर्द्धानमभि
हिंकुर्यात् ॥११॥ अथातो दैवः परिमरः एतद्वै ब्रह्म दीप्यते यदग्निर्ज्वलत्यथैतन्म्रिया ६
तयन्न ज्वलति तस्यादित्यमेव तेजो गच्छति वायुं प्राण एतद्वै ब्रह्म दीप्यते यदादित्यो
दृश्यतेऽथैतन्म्रियते यन्न दृश्यते तस्य चन्द्रमसमेव तेजो गच्छति वायुं प्राण एतद्वै ब्र

न्त्रि३

ह्म दीप्यते यच्चन्द्रमा दृश्यतेऽथैतन्म्रियते यन्न दृश्यते तस्य विद्युतमेव तेजो गच्छति वा
युं प्राण एतद्वै ब्रह्म दीप्यते यद्विद्युद्विद्योततेऽथैतन्म्रियते यन्न विद्योतते तस्या दिश एव
तेजो गच्छति वायुं प्राणस्ता वा एताः सर्वा देवता वायुमेव प्रविश्य वायौ मृत्वा न मूर्च्छन्ते त
स्मादेव पुनरुदीरत इत्यधिदैवतमथाध्यात्मम् ॥१२॥ एतद्वै ब्रह्म दीप्यते यद्वाचा वदत्यथै
तन्म्रियते यन्न ● वदति तस्य चक्षुरेव तेजो गच्छति प्राणं प्राण एतद्वै ब्रह्म दीप्यते यच्चक्षु
षा पश्यत्यथैतन्म्रियते यन्न पश्यति तस्य श्रोत्रमेव तेजो गच्छति प्राणं प्राण एतद्वै ब्रह्म दीप्य १
ते यच्छ्रोत्रेण शृणोत्यथैतन्म्रियते यन्न शृणोति तस्य मन एव तेजो गच्छति प्राणं प्राण ए
तद्वै ब्रह्म दीप्यते यन्मनसा ध्यायत्यथैतन्म्रियते यन्न ध्यायति तस्य प्राणमेव तेजो ग
च्छति प्राणं प्राणस्ता वा एताः सर्वा देवताः प्राणमेव प्रविश्य प्राणे मृत्वा न मूर्च्छन्ते तस्मा
देव पुनरुदीरते तद्यदिह वा एवं विद्वांस उभौ पर्वतावभिप्रवर्तेयातां दक्षिणश्चोत्त २२
रश्च तुस्तूर्षमाणो न हैनं स्तृण्वीयातामथ य एनं द्विषन्ति यांश्च स्वयं द्वेष्टि त एवै

नं परिम्रियंते ॥ १३ ॥ अथातो निःश्रेयसादानमेता ह वै देवता अहंश्रेयसे विवदमाना अस्मा
च्छरीरादुच्चक्रमुस्तद्वाक्यपात अक्षं दारुभूतं शिश्येऽथैनद्वाक्प्रविवेश तद्वाचा वदच्छिश्य एवा च्युर
थैनच्चक्षुः प्रविवेश तद्वाचा वदच्चक्षुषा पश्यच्छिश्य एवाथैनच्छ्रोत्रं प्रविवेश तद्वाचा वदच्च
क्षुषा पश्यच्छ्रोत्रेण शृण्वच्छिश्य एवाथैनन्मनः प्रविवेश तद्वाचा वदच्चक्षुषा पश्यच्छ्रोत्रेण
शृण्वन्मनसा ध्यायच्छिश्य एवाथैनत्प्राणः प्रविवेश तत्तत एव समुत्तस्थौ ता वा एताः सर्वा देवता
: प्राणे निःश्रेयसं विदित्वा प्राणमेव प्रज्ञात्मानमभिसंभूय सहैवैतैः सर्वैरस्माच्छरीरादुच्च
क्रमुस्ते वायुप्रतिष्ठा आकाशात्मानः स्वरीयुस्तथो एवैवं विद्वान्प्राणे निःश्रेयसं विदित्वा
प्राणमेव प्रज्ञात्मानमभिसंभूय सहैवैतैः सर्वैरस्माच्छरीरादुत्क्रामति स वायुप्रतिष्ठ आ
काशात्मा स्वरेति स तद्गच्छति यत्रैते देवास्तत्प्राप्य तदमृतो भवति यदमृता देवा य एवं
वेद ॥ १४ ॥ अथातः पितापुत्रीयं संप्रदानमिति चाचक्षते पिता पुत्रं प्रेष्यन्नाह्वयति नवैस्तृणैरगा
रं संस्तीर्याग्निमुपसमाधायोदकुंभं सपात्रमुपनिधायाहतेन वाससा संप्रच्छन्नः पिता शेत एत्य

पुत्र उपरिष्टादभिनिपद्यत इंद्रियैरिंद्रियाणि संस्पृश्यापि वास्मा आसीनायाभिमुखायै
व संप्रदध्यादथास्मै संप्रयच्छति वाचं मे त्वयि दधानीति पिता वाचं ते मयि दध इति पुत्रः प्राणं
मे त्वयि दधानीति पिता प्राणं ते मयि दध इति पुत्रो घ्राणं मे त्वयि दधानीति पिता घ्राणं ते म
यि दध इति पुत्रश्चक्षुर्मे त्वयि दधानीति पिता चक्षुस्ते मयि दध इति पुत्रः श्रोत्रं मे त्वयि
दधानीति पिता श्रोत्रं ते मयि दध इति पुत्रोऽन्नरसान्मे त्वयि दधानीति पितान्नरसांस्ते
मयि दध इति पुत्रः कर्माणि मे त्वयि दधानीति पिता कर्माणि ते मयि दध इति पुत्रः सु
खदुःखे मे त्वयि दधानीति पिता सुखदुःखे ते मयि दध इति पुत्र आनंदं रतिं प्रजातिं मे
त्वयि दधानीति पितानंदं रतिं प्रजातिं ते मयि दध इति पुत्र इत्यां मे त्वयि दधानीति पि
तेत्यां ते मयि दध इति पुत्रो मनो मे त्वयि दधानीति पिता म
नस्ते मयि दध इति पुत्रः प्रज्ञां मे त्वयि दधानीति पिता प्रज्ञां ते मयि दध इति पुत्रो यद्यु वा
उपाभिगदः स्यात्समासेनैव ब्रूयात्प्राणान्मे त्वयि दधानीति पिता प्राणांस्ते मयि दध इति

पुत्रौ पुत्रो धु ओं पुत्रो यद हिंसत्त्वोरड पनि श्क्रामति तं पितानुमंत्रयात यशो ब्रह्मवर्च
सं कीर्तिस्त्वा जुषतामित्यथेतरः सव्यमंसमभ्यवेक्षते पाणिनांतर्धाय वसनांतेन वा प्रच्छा
द्य स्वर्गांल्लोकान्कामानाप्नुहीति स यद्यगदः स्यात्पुत्रस्यैश्वर्ये पिता वसेत्परि वा व्रजेद्यद्युवै
प्रेयात्तथैवैनं समापयेद्यथा समापयितव्यो भवति यथा समापयितव्यो भवति यथा समा
पयितव्यो भवति ॥ इति श्रीकौषीतकि द्वितीयोऽध्यायः ॥ ॥ प्रतर्दनो ह वै दैवोदासिरिंद्रस्य
प्रियं धामोपजगाम युद्धेन च पौरुषेण च तं हेंद्र उवाच प्रतर्दन वरं ते ददानीति स होवाच प्रतर्दन
स्त्वमेव वृणीष्व यं त्वं मनुष्याय हिततमं मन्यस इति तं हेंद्र उवाच न वै वरोऽवरस्मै वृणीते त्वमे
व वृणीष्वेत्यवरो वै तर्हि किल म इति होवाच प्रतर्दनोऽथो खल्विंद्रः सत्यादेव नेयाय सत्यं हीन्द्रः स हो विं ४
वाचेंद्रः मामेव विजानीह्येतदेवाहं मनुष्याय हिततमं मन्ये यन्मां विजानीयात्त्रि ८
शीर्षाणं त्वाष्ट्रमहनमरुन्मुखान्यतीन्सालावृकेभ्यः प्रायच्छं बह्वीः संधा अतिक्रम्य दि
वि प्रह्लादीयानतृणमहमंतरिक्षे पौलोमान्पृथिव्यां कालकांजांस्तस्य मे तत्र न लोम
न्या २ लकां १
च नामीयते स यो मां वेद न ह वै तस्य केन च कर्मणा लोको मीयते न स्तेयेन न भ्रूणहत्य
या न मातृवधेन न पितृवधेन नास्य पापं च न चकृषो मुखान्नीलं वेत्तीति ॥ स होवाच प्राणो
ऽस्मि प्रज्ञात्मा तं मामायुरमृतमित्युपास्स्वायुः प्राणः प्राणो वा आयुर्यावद्ध्यस्मिञ्छरीरे प्राणो व
सति तावदायुः प्राणेन ह्येवास्मिँल्लोकेऽमृतत्वमाप्नोति प्रज्ञया सत्यसंकल्पं स यो मामायुर
मृतमित्युपास्ते सर्वमायुरस्मिँल्लोक एत्याप्नोत्यमृतत्वमक्षितिं स्वर्गे लोके तद्धैक आहुरेक
भूयं वै प्राणा गच्छंतीति न हि कश्चन शक्नुयात्सकृद्वाचा नाम प्रज्ञापयितुं चक्षुषा रूपं श्रो
त्रेण शब्दं मनसा ध्यानमित्येकभूयं वै प्राणा भूत्वैकैकं सर्वाण्येतानि प्रज्ञापयंति वाचं वदं
तीं सर्वे प्राणा अनुवदंति चक्षुः पश्यत्सर्वे प्राणा अनुपश्यंति श्रोत्रं शृण्वत्सर्वे प्राणा अनुशृ
ण्वंति मनो ध्यायत्सर्वे प्राणा अनुध्यायंति प्राणं प्राणंतं सर्वे प्राणा अनुप्राणंतीत्येवमु हैतदिति हें
द्र उवाचास्ति त्वेव प्राणानां निःश्रेयसमिति ॥ २ जीवति वागपेतो मूकान्हि पश्यामो जीवति
चक्षुरपेतोऽन्धान्हि पश्यामो जीवति श्रोत्रापेतो बधिरान्हि पश्यामो जीवति मनोऽपेतो बाला
तदि ३

नं१

न्धिपक्षपामोऽजीवतिबाहुच्छिन्नोजीवत्यूरुच्छिन्नइत्येवंहिपश्यामइत्यथखलुप्राणएवप्रज्ञात्मे
दंशरीरंपरिगृह्योत्थापयतितस्मादेतदेवोक्थमुपासीतेतियोसैषाप्राणेसर्वाप्तिर्योवैप्राणः
साप्रज्ञायावाप्रज्ञासप्राणस्तस्यैषैवदृष्टिरेतद्विज्ञानंयत्रैतत्पुरुषःसुप्तःस्वप्नंनकंच
नपश्यत्यथास्मिन्प्राणएवैकधाभवतितदेनंवाक्सर्वैर्नामभिःसहाप्येतिचक्षुःसर्वैरू
पैःसहाप्येतिश्रोत्रंसर्वैःशब्दैःसहाप्येतिमनःसर्वैर्ध्यातैःसहाप्येतिसयदाप्रतिबुध्यतेय
थाग्नेर्ज्वलतःसर्वादिशाविस्फुलिंगाविप्रतिष्ठेरन्नेवमेवैतस्मादात्मनःप्राणायथायतनं
विप्रतिष्ठन्तेप्राणेभ्योदेवादेवेभ्योलोकाःसएषप्राणएवप्रज्ञात्मेदंशरीरंपरिगृह्यो
त्थापयतितस्मादेतदेवोक्थमुपासीतेतिसैषाप्राणेसर्वाप्तिर्योवैप्राणःसाप्रज्ञायावा
प्रज्ञासप्राणस्तस्यैषैवसिद्धिरेतद्विज्ञानंयत्रैतत्पुरुषआर्तोमरिष्यन्नाबल्यमेत्यसंमो
हमेतितमाहुरुदक्रमीच्चित्तंनशृणोतिनपश्यतिनवाचावदतिनध्यायत्यथास्मि ८
न्प्राणएवैकधाभवतितदेनंवाक्सर्वैर्नामभिःसहाप्येतिचक्षुःसर्वैरूपैःसहाप्येतिश्रो

श्री१

त्रंसर्वैःशब्दैःसहाप्येतिमनःसर्वैर्ध्यातैःसहाप्येतिसयदास्माच्छरीरादुत्क्रामतिसहैवैते
ःसर्वैरुत्क्रामति॥३॥वागेवास्मिन्सर्वाणिनामान्यभिविसृज्यन्तेवाचासर्वाणिनामान्या
प्नोतिप्राणएवास्मिन्सर्वेगंधाअभिविसृज्यन्तेप्राणेनसर्वान्गंधानाप्नोतिचक्षुरेवास्मिन्
सर्वाणिरूपाण्यभिविसृज्यन्तेचक्षुषासर्वाणिरूपाण्याप्नोतिश्रोत्रमेवास्मिन्सर्वेश
ब्दाअभिविसृज्यन्तेश्रोत्रेणसर्वाञ्छब्दानाप्नोतिमनएवास्मिन्सर्वाणिध्यातान्यभिविसृज्य
न्तेमनसासर्वाणिध्यातान्याप्नोतिसाहिदेतावस्मिञ्छरीरेवसतःसहोत्क्रामतोथय
थास्यैप्रज्ञायैसर्वाणिभूतान्येकंभवन्तितद्व्याख्यास्यामः॥४॥वागेवास्याएकमंगमु
दूढंतस्यैनामपरस्तात्प्रतिविहिताभूतमात्राप्राणएवास्याएकमंगमुदूढंतस्य
३ गं गंधःपरस्तात्प्रतिविहिताभूतमात्राचक्षुरेवास्याएकमंगमुदूढंतस्यरूपंपरस्तात्प्र
तिविहिताभूतमात्राश्रोत्रमेवास्याएकमंगमुदूढंतस्यशब्दःपरस्तात्प्रतिविहिता
भूतमात्राजिह्वैवास्याएकमंगमुदूढंतस्यान्नरसःपरस्तात्प्रतिविहितामात्रा भूत॰

Takshashila Project
Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

स्तावेवास्या एकमंगमुदूढं तस्याः कर्म परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा शरीरमेवास्या एक
मंगमुदूढं तस्य सुखदुःखे परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा उपस्थ एवास्या एकमंगमुद
ढं तस्या आनंदो रतिः प्रजातिः परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा पादावेवास्या एकमंगमुदू
ढं तस्या इत्याः परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा मन एवास्या एकमंगमुदूढं तस्य धीः कामाः
परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा ॥५॥ प्रज्ञया वाचं समारुह्य वाचा सर्वाणि नामान्याप्नोति
प्रज्ञया प्राणं समारुह्य प्राणेन सर्वान्गंधानाप्नोति प्रज्ञया चक्षुः समारुह्य चक्षुषा सर्वा
णि रूपाण्याप्नोति प्रज्ञया श्रोत्रं समारुह्य श्रोत्रेण सर्वाञ्छब्दानाप्नोति प्रज्ञया जिह्वां समा
रुह्य जिह्वया सर्वानन्नरसानाप्नोति प्रज्ञया हस्तौ समारुह्य हस्ताभ्यां सर्वाणि कर्माण्याप्नो
ति प्रज्ञया शरीरं समारुह्य शरीरेण सुखदुःखे आप्नोति प्रज्ञयोपस्थं समारुह्योपस्थे
नानंदं रतिं प्रजातिमाप्नोति प्रज्ञया पादौ समारुह्य पादाभ्यां सर्वा इत्या आप्नोति प्रज्ञया मनः १०
समारुह्य मनसा सर्वाणि ध्यानान्याप्नोति ॥६॥ न हि प्रज्ञापेता वाङ्नाम किंचन प्रज्ञापय

दन्यत्र मामनो भूदित्याह नाहमेतन्नाम प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेतः प्राणो गंधं
कंचन प्रज्ञापयेदन्यत्र मामनो भूदित्याह नाहमेतं गंधं प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेतं चक्षू रूपं
किंचन प्रज्ञापयेदन्यत्र मामनो भूदित्याह नाहमेतद्रूपं प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेतं श्रोत्रं श
ब्दं कंचन प्रज्ञापयेदन्यत्र मामनो भूदित्याह नाहमेतं शब्दं प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेता जिह्वा
न्नरसं कंचन प्रज्ञापयेदन्यत्र मामनो भूदित्याह नाहमेतमन्नरसं प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेतौ ह
स्तौ कर्म किंचन प्रज्ञापयेयातामन्यत्र नौ मनो भूदित्याहतुर्नावामेतत्कर्म प्राज्ञासिष्वेति न हि प्रज्ञा
पेतं शरीरं न सुखं न दुःखं किंचन प्रज्ञापयेदन्यत्र मामनो भूदित्याह नाहमेतत्सुखं न दुःखं प्रा
ज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेत उपस्थ आनंदं न रतिं न प्रजातिं कांचन प्रज्ञापयेदन्यत्र मामनो भूदित्या
ह नाहमेतमानंदं न रतिं न प्रजातिं प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेतौ पादौ इत्यां कांचन प्रज्ञापयेयाता
मन्यत्र नौ मनो भूदित्याहतुर्नावामेतामित्यां प्राज्ञासिष्वेति न हि प्रज्ञापेता धीः काचन सिध्येन्न प्रज्ञा
तव्यं प्रज्ञायेत ॥७॥ न वाचं विजिज्ञासीत वक्तारं विद्यान्न गंधं विजिज्ञासीत घ्रातारं विद्यान्न रूपं

Takshashila Project
Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

विजिज्ञासीत द्रष्टारं विद्यान्न शब्दं विजिज्ञासीत श्रोतारं विद्यान्नान्नरसं विजिज्ञासीतान्नरसस्य विज्ञा
तारं विद्यान्न कर्म विजिज्ञासीत कर्तारं विद्यान्न सुखदुःखे विजिज्ञासीत सुखदुःखयो
र्विज्ञातारं विद्यान्नानंदं न रतिं न प्रजातिं विजिज्ञासीतानंदस्य रतेः प्रजातेर्विज्ञातारं विद्यान्नेत्यां विजिज्ञासी
तैतारं विद्यान्न मनो विजिज्ञासीत मंतारं विद्यात्ता वा एता दशैव भूतमात्रा अधिप्रज्ञं दश प्रज्ञामात्रा
अधिभूतं यद्धि भूतमात्रा न स्युर्न प्रज्ञामात्राः स्युर्यद्वा प्रज्ञामात्रा न स्युर्न भूतमात्राः स्युर्न ह्यन्यतर
तो रूपं किंचन सिध्येन्नो एतन्नाना तद्यथा रथस्यारेषु नेमिरर्पिता नाभावरा अर्पिता एवमेवैता
भूतमात्राः प्रज्ञामात्रास्वर्पिताः प्रज्ञामात्राः प्राणेऽर्पिताः स एष प्राण एव प्रज्ञात्मानंदोऽजरोऽमृतो न
साधुना कर्मणा भूयान्भवति नो एवासाधुना कनीयानेष ह्येव साधु कर्म कारयति तं यमेभ्यो लोके
भ्य उन्निनीषत एष उ एवासाधु कर्म कारयति तं यमधो निनीषत एष लोकपाल एष लोकाधिपतिरेष लोकेशः स म
आत्मेति विद्यात्स म आत्मेति विद्यात् ॥ इति आरण्यके तृतीयोऽध्यायः ॥ अथ ह वै गार्ग्यो बा २२
लाकिरनूचानः संस्पष्ट आस सोऽवसदुशीनरेषु सत्वन्मत्स्येषु कुरुपंचालेषु काशिविदेहे

ष्विति स हाजातशत्रुं काश्यमाव्रज्योवाच ब्रह्म ते ब्रवाणीति तं होवाचाजातशत्रुः सहस्रं दद्मस्त इ
त्येतस्यां वाचि जनको जनक इति वा उ जना धावंतीति ॥१॥ आदित्ये बृहच्चंद्रमस्यन्नं विद्युति स
त्यं स्तनयित्नौ शब्दो वायाविंद्रो वैकुंठ आकाशे पूर्णमग्नौ विषासहिरित्यप्सु तेज इत्यधिदैव
तमथाध्यात्ममादर्शे प्रतिरूपश्छायायां द्वितीयः प्रतिश्रुत्कायामसुरिति शब्दे मृत्युः स्वप्ने यमः
शरीरे प्रजापतिर्दक्षिणेऽक्षिणि वाचः सव्येऽक्षिणि सत्यस्य ॥२॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष आदि
त्ये पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवादयिष्ठा बृहत्पांडरवा
साः अतिष्ठाः सर्वेषां भूतानां मूर्धेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्तेऽतिष्ठाः सर्वेषां
८म भूतानां मूर्धा भवति ॥३॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष चंद्रमसि पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं हो
वाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवादयिष्ठा अन्नस्यात्मेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमु
पास्तेऽन्नस्यात्मा भवति ॥४॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष विद्युति पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं हो
वाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवादयिष्ठाः सत्यस्यात्मेति वा अहमेतमुपास इति स यो है

Takshashila Project
Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

तामेवमुपास्तेसत्यस्यात्माभवति॥५॥सहोवाचबालाकिर्यएवैषस्तनयित्नौपुरुषस्तमेवाहमुपा
सइतितंहोवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्संवदिष्ठाःशब्दस्यात्मेतिवाअहमेतमुपासइतिसयएत
मेवमुपास्तेशब्दस्यात्माभवति॥६॥सहोवाचबालाकिर्यएवैषवायौपुरुषस्तमेवाहमुपा
सइतितंहोवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्संवादयिष्ठाइंद्रोवैकुंठोऽपराजितासेनेतिवाअहमे
तमुपासइतिसयएतमेवमुपास्तेजिष्णुर्हवाअपराजिष्णुरन्यतरस्यांजायीभवति॥७॥सहो
वाचबालाकिर्यएवैषआकाशेपुरुषस्तमेवाहंपूर्णमप्रवर्तिब्रह्मेतिवाअह०पूर्यतेप्रजयाप
शुभिर्यशसाब्रह्मवर्चसेनस्वर्गेणलोकेनसर्वमायुरेति॥८॥सहोवाचबालाकिर्यएवैष
अग्नौपुरुषस्तमेव०विषासहिरितिवाअह०विषासहिर्वाअन्येषुभवति॥९॥सहोवाचबालाकि
र्यएवैषोऽप्सुपुरुषस्तमेव०तेजसआत्मेतिवाअह०तेजसआत्माभवतीत्यधिदैवतमथाध्या
त्मं॥१०॥सहोवाचबालाकिर्यएवैषआदर्शेपुरुषस्तमेव०प्रतिरूपइतिवाअह०प्रतिरूपो १२
हैवास्यप्रजायामाजायतेनाप्रतिरूपः॥११॥सहोवाचबालाकिर्यएवैषछायायांपुरुषस्त

मे०द्वितीयोऽनपगइतिवाअह०विंदतेद्वितीयाद्द्वितीयवान्हिभवति॥१२॥सहोवाचबालाकिर्यएवैषप्रति
श्री श्रुत्कायांपुरुषस्तमे०असुरितिवाअह०नपुराकालात्संमोहमेति॥१३॥सहोवाचबालाकि
र्यएवैषशब्देपुरुषस्तमे०मृत्युरितिवाअह०नपुराकालात्प्रैतीति॥१४॥सहोवाचबालाकि
र्येनैतत्पुरुषःसुप्तःस्वप्न्ययाचरतितमे०यमोराजेतिवाअह०सर्वंहास्माइदंश्रैष्ठ्या
ययम्यते॥१५॥सहोवाचबालाकिर्यएवैषशारीरःपुरुषस्तमेव०प्रजापतिरितिवाअह०
प्रजायतेप्रजयापशुभिर्यशसाब्रह्मवर्चसेनस्वर्गेणलोकेनसर्वमायुरेति॥१६॥सहो
वाचबालाकिर्यएवैषदक्षिणेऽक्षिणिपुरुषस्तमे०वाचआत्माग्नेरात्माज्योतिषआत्मेति
वाअह०सएतेषांसर्वेषामात्माभवति॥१७॥सहोवाचबालाकिर्यएवैषसव्येऽक्षिणिपुरु
षस्तमे०सत्यस्यात्माविद्युतआत्मातेजसआत्मेतिवाअह०एतेषांसर्वेषामात्माभ
वति॥१८॥ततउहबालाकिस्तूष्णीमासतंहोवाचाजातशत्रुरेतावन्नुबालाकाइइत्येतावदि
तिहोवाचबालाकिस्तंहोवाचाजातशत्रुर्मृषावैखलुमासंवादयिष्ठाब्रह्मतेब्रवाणीतितस्या

Takshashila Project
Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

ति बालाक एतेषां पुरुषाणां कर्ता यस्य वैतत्कर्म स वेदितव्य इति तत उह बालाकिः समित्पाणिः प्र
ति चक्रम उपायानीति तं होवाचाजातशत्रुः प्रतिलोमरूपमेतन्मन्ये यत्क्षत्रियो ब्राह्मणमुपनायेत
हि व्येव त्वा ज्ञपयिष्यामीति तं ह पाणावभिपद्य प्रवव्राजातौ ह सुप्तं पुरुषमाजग्मतुस्तं हाजातशत्रु
रामंत्रयांचक्रे बृहत्पांडरवासः सोम राजन्निति स उ ह शिश्य एव तत उ हैनं यष्ट्याविचिक्षेप स तत
एव समुत्तस्थौ तं होवाचाजातशत्रुः क्वैष एतद्बालाके पुरुषोऽशयिष्ट क्वैतदभूत्कुत एतदा
गादिति तत उ ह बालाकिर्न विजज्ञे तं होवाचाजातशत्रुर्यत्रैष एतद्बालाके पुरुषोऽशयिष्ट य
त्रैतदभूद्यत एतदागादिति हिता नाम पुरुषस्य नाड्यो हृदयात्पुरीततमभिप्रतन्वंति तद्य
था सहस्रधा केशो विपाटितस्तावदण्व्यः पिंगलस्याणिम्नस्तिष्ठंति शुक्लस्य कृष्णस्य पीतस्य
लोहितस्य च तासु तदा भवति यदा सुप्तः स्वप्नं न कंचन पश्यति अथास्मिन्प्राण एवैकधा
भवति तदेनं वाक्सर्वैर्नामभिः सहाप्येति चक्षुः सर्वै रूपैः सहाप्येति श्रोत्रं सर्वैः शब्दैः सहा १३
प्येति मनः सर्वैर्ध्यातैः सहाप्येति स यदा प्रतिबुध्यते यथाग्नेर्ज्वलतः सर्वा दिशो विस्फुलिंगा
वी

विप्रतिष्ठेरन्नेवमेवैतस्मादात्मनः प्राणा यथायतनं विप्रतिष्ठंते प्राणेभ्यो देवा देवेभ्यो
लोकाः स एष प्राण एव प्रज्ञात्मेदं शरीरमात्मानमनुप्रविष्ट आलोमभ्य आनखेभ्यस्तद्यथा क्षुरः
रो२ क्षुरधानेऽवहितो विश्वंभरो वा विश्वंभरकुलाय एवमेवैष प्रज्ञात्मेदं शरीरमात्मानमनुप्र
विष्ट आलोमभ्य आनखेभ्यस्तमेतमात्मानमेत आत्मानोऽन्ववस्यंति यथा श्रेष्ठिनं स्वास्तद्य
था श्रेष्ठी स्वैर्भुंक्ते यथा वा स्वाः श्रेष्ठिनं भुंजंत्येवमेवैष प्रज्ञात्मैतैरात्मभिर्भुंक्त एवमेवैत आ
त्मान एतमात्मानं भुंजंति स यावद्ध वा इंद्र एतमात्मानं न विजज्ञे तावदेनमसुरा अभिब
भूवुः स यदा विजज्ञेऽथ हत्वासुरान्विजित्य सर्वेषां च देवानां श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं
पर्यैत्तथो एवैवं विद्वान्सर्वान्पाप्मनोऽपहत्य सर्वेषां च भूतानां श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं पर्येति
य एवं वेद य एवं वेद ॥२०॥ इति आरण्यके चतुर्थोऽध्यायः ॥ छ ॥ ऋतं वदिष्यामि सत्यं व
दिष्यामि तन्मामवतु तद्वक्तारमवत्ववतु मामवतु वक्तारं मयि मेधां मयि महो वाङ्मे म
नसि प्रतिष्ठिता मनो मे वाचि प्रतिष्ठितमाविराविर्म एधि वेदस्य म आणीस्थः श्रुतं मा मा हिंसी

रतेनाधीतेनाहोरात्रान्संदधाम्यग्नऽइलानमऊषिस्योमेत्र ऋद्ध्यो मंत्रपतिस्यानामास्तुदावस्यः त्रि
वानः श्रोतमाप्नवसुमूलीकासरस्वती माते व्योम संदृग्ध्रद ब्रं मन इषिरं चक्षुः सूर्यो ज्योतिषां
श्रेष्ठो दीक्षे मा मा हिंसीः ॥१॥ अथातः संहिताया उपनिषत्पृथिवी पूर्वरूपं द्यौरुत्तररूपं वायुः सं
हितेति शौरवीरो मांडूकेय आकाशः संहितेत्यस्य मांडव्यो वेदयांचक्रे स हापि परिक्षितो म
नेनामस्य पुत्रेण समगादिति परिक्षितो मन इत्यागस्त्यः समानं स्वत्रपि तु स्वपुत्रस्य वायुराका
शस्त्वत्यधिदैवतमथाध्यात्मं वाक्पूर्वरूपं मन उत्तररूपं प्राणः संहितेति शौरवीरो मांडूकेयः
थ ह स्मास्य पुत्र आह ह्रदीर्घो मनसा वा अग्रे संकल्पयति तद्वाचा वदति तस्मान्मन एव पूर्वरूपं वागुत्त
ररूपं मनो वाक्प्राणस्त्वेव संहितेति स एषाश्वरथः प्रष्टिवाहनो मनो वाक्प्राणसंहितः स्वर्गं
लोकं गमयति स य एवमेतां संहितां वेद संधीयते प्रजया पशुभिर्यशसा ब्रह्मवर्चसेन स्व
र्गेण लोकेन सर्वमायुरेतीति मांडूकेयानां ॥२॥ आ कल्पस्य पृथिव्यग्निः पृथिवी वागनुव्या १४
हाराः स यदि निभुजः खलु विवेयं मध्यमो वाक्प्राणेन मंताज्ञायाः प्रज्ञा वाग्द्रहज्ञति वो वि

सर्वमुत्तमं ॥३॥ अथ पुत्रा कल्पस्य पृथिवी पूर्वरूपं द्यौरुत्तररूपं वायुः संहिताऽदृष्टिः संधिः पर्जन्यः
संधाता तदुतापि त्रैयित बलवदनुग्रहात महामघाष्टिं वर्षति या वा पृथिव्यौ संधानामित्य
धिदैवतमथाध्यात्मं पुरुषोऽयं सर्वमांडं ब्ध विदाल भवतस्तस्येदमेव पूर्वरूपमिदमुत्तररू
पं तत्राय मंतरेणाकाशो यथा सो द्यावापृथिव्यावंतरेणाकाशस्तस्मिन्नेतस्मिन्नाकाशे प्रा
णश्रायत्तो भवति यथामुष्मिन्नाकाशे वायुरायत्तो भवति यथामूनि त्रीणि ज्योतींष्येवमि
मानि पुरुषे त्रीणि ज्योतींषि यथासौ दिव्यादित्य एवमिदं शिरसि चक्षुर्यथा सावंतरिक्षे वि
द्युदेवमिदमात्मनि हृदयं यथायमग्निः पृथिव्यामेवमिदमुपस्थे रत एवमिव हस्म सर्वत
आत्मानमनुविक्षयाहेदमेव पूर्वरूपमिदमुत्तररूपं मनो वाक्प्राणस्त्वेव संहितेति स एष
ष्पा श्वरथः प्रष्टिवाहनो मनो वाक्प्राणसंहितः स्वर्गं लोकं गमयति स य एवमेतां संहितां
वेद संधीयते प्रजया पशुभिर्यशसा ब्रह्मवर्चसेन स्वर्गेण लोकेन सर्वमायुरेति ॥४॥
पृथिवी पूर्वरूपं द्यौरुत्तररूपं वायुः संहिता दिशः संधिरादित्यः संधातेति विश्वामित्र १५

Takshashila Project
Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

इत्यधिदेवतमथाध्यात्मं वाक्पूर्वरूपं मनउत्तररूपं प्राणः संहिता श्रोत्रं संधिश्चक्षुः संध्म
तासयएवमेण॥५॥ अग्निः पूर्वरूपं चंद्रमाउत्तररूपं विद्युत्संहितेति सूर्यदन्न इत्यधिदेव
तमथाध्यात्मं वाक्पूर्वरूपं मनउत्तररूपं सत्यं संहितासयएवम्॥६॥ पृथिवी पूर्वरूपं द्यौरुत्तर
रूपं कालः संहितेति राधेय इत्यधिदेवतमथाध्यात्मं वाक्पूर्वरूपं मनउत्तररूपमात्मा संहि
तासयएवम्॥७॥ वाक्पूर्वरूपं मनउत्तररूपं विद्या संहितेति पौष्करसादिः सयएवम्॥८॥ अथा
तोनुव्याहाराः प्राणो वंश इति विद्यात्सयएनं प्राणं वंशं ब्रुवन्परमुपवदेच्छक्नुवं वक्तं कश्चिद्बुवन्म
न्येत प्राणं वंशं समधाः प्राणं वंशं संदधन्न शक्नोषीत्याच्छेत्प्राणस्त्वा वंशो हास्यतीत्येनं ब्रूय
यादथाचेदशक्नुवंतमन्येत प्राणं वंशं समधिसीसत्ते नाशकः संधातुं प्राणस्त्वा वंशो हास्य
तीत्येवैनं ब्रूयाद्यथाभ्यक्तयान्ब्रुवन्चा चैब्रुवन्वा ब्रूयादस्यासामवयन्नथास्यानात्ववान्पकु
शलाब्राह्मणं ब्रूयादिति घुम्न एव ब्राह्मणं ब्रूयान्नातिघुम्नेन च ब्राह्मणं ब्रूयान्नमोस्तु ब्रा १५
ह्मणाय इति तिरोरवीरो राम्मां इक्ष्वाकयः॥१॥ एसयदि प्राणं वंशं ब्रुवंतं परमुपवादच्छक्नु

वंतंत्वन्मन्येत प्राणं वंशं समधिसिषं प्राणं वंशं संधित्संन्न शक्नोषीत्याच्छेत्प्राणस्त्वा वंशो हास्यती
तीत्येनं ब्रूयाद्यथाचेदशक्नुवंतं मन्येत प्राणं वंशं समधिसीसत्ते नाशकः संधातुं प्राणस्त्वा वंशो
हास्यतीत्येवैनं ब्रूयाद्यथानुकथा च ब्रुवंतं वा ब्रुवंतं वा ब्रूयादस्यासामवयन्नथास्यानात्ववा
न्पकुशलाब्राह्मणं ब्रूयादिति घुम्नएव ब्राह्मणं ब्रूयान्नातिघुम्नेनच ब्राह्मणं ब्रूयान्नमोस्तु
ब्राह्मणाय इति तिरोरवीरो मांइक्ष्वाकयः॥१०॥ अथातो निर्भुजं प्रवादाः पृथिव्यायतनं निर्भुजं दिवा
यतनं प्रतृण्णमंतरिक्षायतनमुभयमंतारेणासएनं निर्भुजं ब्रुवन्परमुपवादेत्पृथिवीं देवतामार
रः पृथिवी त्वा देवतारिष्यतीत्येनं ब्रूयादथ यदि प्रतृण्णं ब्रुवन्परमुपवाददिवं देवतामारो
द्यौस्त्वा देवतारिष्यतीत्येनं ब्रूयादथ यद्युभयमंतारेण ब्रुवन्परमुपवाददंतरिक्षं देवतामा
रांतरिक्षं त्वा देवतारिष्यतीत्येनं ब्रूयाद्यद्धि संधिं विवर्तयति तन्निर्भुजस्य रूपमथ यच्छुद्धे अक्ष
रे अभिव्याहरति तत्प्रतृण्णस्य रूपमग्र उ एवा उभयमंतारेणोभयं व्याप्तं भवत्यन्नाद्यकामो नि
र्भुजं ब्रूयात्स्वर्गकामः प्रतृण्णमुभयकाम उभयमंतारेण स एनं निर्भुजं ब्रुवन्परमुपवादेत्स्वा

Takshashila Project
Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

ष्ठात्रवरात्स्थानात्स्थामित्येनं ब्रूयादथ यदि प्राणं ब्रुवन्तमुपवाददद्ध्योष्ठादुत्तरात्स्थाना
नात्स्थामित्येवैनं ब्रूयाद्यास्त्वावात्र यमंतरेण हतस्य नास्तुपवादीयथानुकथाच ब्रुवन्नो ब्रुव
न्वा ब्रूयादत्यासमवयन्नथास्यान्नाद्य वान्यकुशलाद्वा ब्राह्मणं ब्रूयादतिघुम्न एव ब्राह्मणं ब्रू
यान्नातिघुम्नेन च ब्राह्मणं ब्रूयान्न मोस्तु ब्राह्मणाय्यस्य इति शौरवीरो मांडूकेयः ॥११॥ अथ ख
ल्वाहुर्निर्भुजवक्त्राः पूर्वमेवाक्षरं पूर्वरूपमुत्तरमुत्तररूपं यकारवकारावंतरेण सा सं
हितेति स य एवं ॥१२॥ अथ त्वेवं यं ब्रूमो निर्भुजवक्त्राः स्म इति ह स्माह ह्रस्वो मांडूकेयः पू
र्वमेवाक्षरं पूर्वरूपमुत्तरमुत्तररूपं तद्यासौ मात्रा पूर्वरूपोत्तररूपे अंतरेण येन संधिं
विवर्तयति येन मात्रामात्रं विजानाति येन स्वरास्वरं विजानाति सा संहितेति स य एवं ॥
॥१३॥ अथ हास्य पुत्र आह मध्यमः प्रातिबोधीपुत्रो मगधवासी पूर्वमेवाक्षरं पूर्वरूपमुत्तरमुत्त
ररूपं तद्यासौ मात्रा संधिविज्ञापनी साम तद्भवतीति सामैवाहं संहितां मन्य इति तदाह ह्रस्वा १६
भ्युदितं मानस्तेनेभ्यो यज्ञाजिहुह स्पादनिरामित्रो रिपावान्नेषु ऊर्गध्रुः श्रोदेवानामोस्

रहितिरंतरेण ह्मा हितिमाता स म्पिता स म्पुत्रः एक- ईदृ वा अदितिः पंच

त्त विद्यायाहद्दिष्ट्र्रस्य तेन परः साम्ना विदुरिति स य एवं ॥१४॥ वाक्प्राणेन संधीयत इ
ति कौंठरव्यः प्राणः पवमानेन पवमानो विश्वैर्देवैर्विश्वेदेवाः स्वर्गेण लोकेन स्वर्गो लो
को ब्रह्मणा सैषावरपरा संहिता स य एवमेतामवरपरां संहितां वेद विंदते प्रजया
पशुभिर्यशसा ब्रह्मवर्चसेन स्वर्गेण लोकेन संधीयते यथैषावरपरा संहिता स यदि
प्राणावोपस्पृष्टः स्वनवार्थनान्निव्याहारदन्निव्याहरंनवविद्याद्द्वेवसंहितागमद्धिदु
षादौ वानन्निव्याहारार्थमेवं न विद्यतीत्यनावरपरेणेत यादृग्वतद्भवति ॥१५॥ माता
पूर्वरूपं पितोत्तररूपं प्रजा संहितेति मार्गवस्तादतादकामवसर्वमनस्यनूक्तं माता च
ह्यावदं पिता च प्रजा च सर्वे वसिष्ठादितिः संहितादितिर्ह्येवेदं सर्वं यदिदं किंचिद्वि
श्वभूतं तदेतदृचाभ्युदितं अदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमिति स य एवं ॥१६॥ जाया पूर्वं
रूपं पतिरुत्तररूपं पुत्रः संहिता रतः संधिः प्रजननं संधानमिति स्थविरः
शाकल्यः सैषा प्रजापतिसंहिता स य एवमेतां संहितां वेद प्रजायते प्र

Takshashila Project
Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

जयापश्चात्प्रियेत्रासा

१७

स सं मुद्र मा विंश स इ दं विम्रं लु वे नु विचरे । न पाके नु मने सापश्यं मृ तेत

जयापश्चात्प्रियेत्रासौ ब्रह्मवर्चसेन स्वर्ग्येण लोकेन सर्वमायुरेति॥१७॥ प्रज्ञा पूर्वरूपं पश्चाद्रूपमुत्तर
रूपं कर्म संहिता सत्यं कर्मै संहितो सत्यं संधानमिति का त्रपपः सि पासत्प संहिता तदाहुर्ये स
त्यसंधानादवाइति सयएवं॥१८॥ वाक्संहितेति पंचालचंडो वाचा वै वेदाः संधीयंते वाचा
छंदांसि वाचा मित्राणि संदधति त्तघैत्रे तदधातवा माषतवाचा चितदाप्रणेन्नवति वाच
दाप्राणेन सुप्यः स्वपिति वाचं ह्यस्ती वा नवति प्राणेन तदा वाग्भवति प्राणेन तदा वाचं रज्जिता
वन्योन्यं रीलूस्तादतद्दचान्पुद्धदितं एकं सुपर्णमिति वाग्वि माता प्राणो वत्सः सयएवं॥
१९॥ बृहद्रथंतरेण रूपेण संहिता संधीयत इति ताण्ड्यो वाग्वै रथंतरस्य रूपं प्राणो बृहत स व
त्ताभ्यां मुखत्र संहिता संधीयते वाचा च प्राणेन च तस्यां ह स्मोपनिषदि संवत्सरं गार्ग्यो यत
इति ताण्ड्ये तस्यां ह स्म माध्याया संवत्सरे गार्ग्य यत इति ताण्ड्यः सयएवं॥२०॥ गतिः पूर्वरूपं नि
वृत्तिर...रुत्तररूपं स्थितिः संहितेति जारत्कारव आर्तभागस्तस्यामतस्यां संहितायां ध्या
सायानिमेषाः काष्ठाः कलाः क्षणा मुहूर्ता अहोरात्रा अर्धमासा मासा ऋतवः संवत्सरा

उ-५

२उहं पुरूस्यग्येनभूतंजनयो येनजयंमत्र नं ज्ञातंज्योतिर्यदस्यप्रि यंप्रियाः सर्वविरांत पं० ३
संधीयंतसैषासंहितेत्याकालोसंदधातिकालागातनिवृत्तिस्थितीःसंदधातिगतिनिवृत्ति
स्थितिभिरिदंसर्वंसंधीयतइत्यधिदैवतमथाध्यात्मंभूतंभवद्रूपंनविष्यदुत्तररूपंभवसंहि
तेतिकालसंधिस्तादनन्तरंचास्युदितोमहत्त्वंमेनोमूच्वतिसयएवं॥१॥अथातोवालिखिल्वा
यनेर्वचःपंचमानिमहाभूतानिभवंतीतिहस्माहवालिखिल्यायनिःपृथिवीवायुराकाशआ
पोज्योतींषितानिमिथःसंहितानिभवंत्यथयान्यन्यानिक्षुद्राणिमहाभूतैःसंधीयंते
सैषासर्वभूतसंहितासयएवं॥२॥सर्वोवाग्ब्रह्मेतिहस्माहलौहिक्यायेउकेचनवर्णाश्चावा
चामवतोविद्यात्तदप्येतदृषिराहाहंरुद्रेभिर्वसुभिश्चरामीतिसैषावाक्सर्वेशाभूताभवतिस
यएवं॥३॥रतियथाञ्चिवतद्ब्रह्मकामरूपिमीकामचारिभवत्यथेवंदिवसस्वविषुभूतेषुकां
मरूपीकामचारीभवतियएवंवेदयएवंवेद॥३॥इतिपंचमोध्यायः॥ओंशिवंशाइतिहस्मा
हस्थविरःशाकल्यस्तद्यथाशालावंशःसर्वेचैवंशास्समाहितास्युरवमेवतस्मिन्प्राणेस ५८
र्वात्मासमाहितस्तस्यैतस्यात्मनःप्राणऊष्मारूपमस्थीनिस्पर्शरूपंमज्जानःस्वररूपंमांसं कौ० १

चाति ३
लोहितमित्यन्यत्तदेतच्चतुर्थमक्षररूपमितित्रयंत्वेवनएतत्प्रोक्तमितिहस्माहहूस्वोमांडूकेयस्तस्यै
तस्यत्रयस्यत्रीणीतःषष्टिशतानिभवंतिसंधीनांत्रीणितस्थानिसप्तविंशातिशतानिभवंतिसप्त
विंशतिशतानिसंवत्सरस्याहोरात्राणांतत्संवत्सरस्याहोरात्राण्याप्नोतिसएषसंवत्सरसंमानश्चक्षु
मेयःश्रोत्रमयश्छंदोमयोमनोमयोवाङ्मयआत्मासयएवमेतंसंवत्सरसंमानंचक्षुर्मयंश्रोत्र
मयंछंदोमयंमनोमयंवाङ्मयमात्मानंवेदसंवत्सरस्यसायुज्यंसलोकतांसरूपतांसन्नद्वता
मश्नुतेपुत्रीपशुमान्भवतिसर्वमायुरेतीत्यस्यारुणिकायावदयंच॥१॥अथकौंठरव्यस्त्री
णिषष्टिशतान्यक्षराणांत्रीणिषष्टिशतान्यूष्मणांत्रीणिषष्टिशतानिसंधीनांयान्यक्षराण्यावा
चामाहानितानियानूष्मणोरात्रयस्तायांसंधीनावाचामाहोरात्राणांतेसंधयइत्यधिदैवत
मथाध्यात्मंयान्यक्षराण्यध्यात्मंवाचामास्थीनितान्यथर्षतिमयान्ष्मणोधिदैवतमावाचा
ममज्जानस्तेध्यात्मंमेषगृहावेंसंघतिप्राणोयन्मज्जेषितद्वेतानवाजातप्राणइतेसःसिद्धिर
१ सं स्तियद्वाजतेप्राणइतेसिद्धिरस्तियद्वाजतेप्राणइतेमिच्यत्रतूयेनसंभवेद्यांसंधी

वानामुद्गादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः आप्रा द्यावापृथिवी

नध्धिदैवतमथाध्यात्मंपर्वाणीतान्यध्यात्मंतस्यैतस्यास्थिमज्जापर्वाणामितिपंचतस्यचत्वारिंशच्छ
तानिभवंतिसंधीनांपाचतिस्तदशीतिसहस्रंनवत्यशीतिसहस्रंबृहतीरहरह
निसंपादयंतिसएषोहःसंमानश्चक्षुर्मयःश्रोत्रमयःछंदोमयोमनोमयोवाङ्मयआत्मासस
यएवमेतदहःसंमानंचक्षुर्मयंश्रोत्रमयंछंदोमयंमनोमयंवाङ्मयमात्मानंवेदाज्ञो
सायुज्यंसलोकतांसरूपतांसगच्छतामस्यैवतपुत्रीपत्र्यमान्नवतिसर्वमायुरेति॥२॥चत्वारः
पुरुषाइतिबाध्वःशरीरपुरुषःछंदःपुरुषोवेदपुरुषोमहापुरुषइतिशरीरपुरुषइतियम
वाचामयएवायंदैहिकआत्मातस्यैतस्ययोयमशरीरःप्रज्ञात्मासरसःछंदःपुरुषइतियम
वाचामाद्दरसाम्नायएवतस्यैतस्याकारोरसोवेदपुरुषइतियमवोचामायनावेदोवेदऋग्वे
दंयजुर्वेदंसामवेदमितितस्यैतस्यब्रह्मारसस्तस्माद्ब्रह्मिष्ठंब्रह्मत्वायवृणीतऊर्ध्वतायो
यजुस्याद्विद्यान्महापुरुषइतियमवोचामसंवत्सरएवतस्यैतस्यासावादित्योरसःसयश्चा
यमशरीरःप्रज्ञात्मायश्चासावादित्यएकमेतदितिविद्या॥१ हस्ताद्दत्तहचाख्युदितं॥३॥ऋचित्रंदुग्धेत्यपैता ॥ २०

ताना॑२

सत्रिविदंसत्त्वात्यं न तस्य वाव्यापि भागो अस्ति। य दोऽश्रुतोन्य लवं श्रुतोति
मिवानुविधं संहितां संधीयमानां मन्यत इति ह स्मा दैवोदैस्य एतामु" हैव बह्वृचा मह उ छेमीमांसं
त एतम स्नावधं प्रैव एतं मदाब्रते छंदोगा एतमुस्यामत मं तरिद्रौ एतं दिवेत मस्मावतं वायो
वितं चंद्रमस्येतं नक्षत्रेषितमस्वत मो षधीषु सर्वेषु भूतेष्वेतमद्भारा च्येतमेव ब्रह्मेत्युपास
तेतादित ह चाप्युदितं ॥४॥ उ हयंतमसः परि समिति स एषा ह्यक्षरसंमानश्चक्षुर्मयः श्रोत्रमयः छंदोम
यो मनोमयो वाङ्मयश्चात्मा स य एवमेतमक्षरं समानं चक्षुर्मयं श्रोत्रमयं छंदोमयं मनोम
यं वाङ्मयमात्मानं परस्मै शंसति उग्घ दाहास्य वदात्रवं त्यन्ना गोवाबि ज्ञवत्यन्नागा ना॥
कतादत्त ह चाप्युदितं ॥५॥ य स्तिस्या ऊपंथामिति ना स्यानूक्ववाचोन्ना गो अस्ती त्येवतदा ह
तं न परस्मा एतदह: आसनानि विनुयान्न म हाव्रातन स्तुयान्ने तदानमनापिहीयाइति स यथा
यमशरीरः प्रज्ञात्मा यश्चासावादित्य एकमेतदित्यवोचामते यत्र विप्रदवे रूपात्॥६॥ चंद्रमा वाव दि
त्यो हरूपात्तेरेनेत्रमयः प्रादुर्भवति लोहिनी द्यौर्भवति यथा मंजिष्ठा व्यस्त: पायुर्भवति सं पारतो
स्यात्मानमविरमिवजीविष्यतीति विद्यात् स यक रणीयं मन्येत तत कुर्यात् तथा थादाशावादाक वा
जिह्वा क्षिरसं वा क्षिरसं वात्मानं परस्पेन्न वा परस्पेन्न दथ्येवमेव विद्याद् यथापि छिद्राछायान्नव

तिनवान्नवतितदध्येवामवविद्याद्यथापिञ्छिरइवादित्योरथनाभिरिवख्याप्यततदध्येवाम
वविद्याद्यथापिनीलइवाग्निर्दृश्यतेतयथामहरुग्रीवामहामघेवामरीचीरिवपत्रपदनघ्नेवावि
घुतंपत्रपदघ्नरएनांनपत्रपन्नदध्येवामवविद्याद्यथापिधायाह्निणीआपद्देतयात्रेतद्धराटकानी
वनपत्रपन्नदध्येवामववविद्याद्यथापिक्ष्मयकल्मोउपासीतयशोपाग्निरिवऊर्ध्वज्वलततःरात्रौरथस्य
वापबृंस्तनपदाग्रणुयान्नदध्येवामववविद्याद्यथापिविपर्येस्त्रैकंन्यकेदत्रपतेह्निजिह्वेवानव
हत्रपाततदध्येवामवविद्यास्यापातोश्रुतामतोविज्ञातोदृष्टोनादिष्टोघुष्टःश्रोतामेताविज्ञाता
द्रष्टादेष्टाघोष्टासर्वेषांभूतानामांतरःपुरुषःसमआत्मेतिविद्यात्सउत्क्रामंनावतमशारीरंप्र
ज्ञात्मानमत्तिसंपद्यातविज्ञातातीतरंदेहिकंसेषासर्वस्यवाचउपनिषत्सर्वोह्यवमांसवै
सैवाचक्षुपनीनिषदस्मांत्त्ववमात्वद्दते॥१॥पृथिव्यारूपंस्पर्शोऽन्तरिक्षस्योष्माणादिवःस्व
राग्नेरूपंस्पर्शोवायोरूष्माणआदित्यस्यस्वराऋग्वेदस्यरूपंस्पर्शोयजुर्वेदस्योष्माणःसा
मावेदस्यस्वराःरथंतरस्यरूपंस्पर्शोवामदेव्यस्योष्माणोबृहतःस्वराःप्राणस्यरूपंस्पर्शोऽ २०
पानस्योष्माणोव्यानस्यस्वराःप्राणस्यरूपंस्पर्शोऽपानस्योष्माणोमनसःस्वराःप्राणस्यरूपं

वै१

स्पर्शोत्र्रूपाणस्योष्माणउदानस्यस्वराइतिपुनर्द्वेत्रएषऊर्ध्वंसर्वोवाचंवदयएवंवेद॥ अथ
खल्वियंदैवीवीणाभवतितदनुकृतिरसौमानुषीवीणाभवतियथेयंशब्दवतीतर्द्मवतीभव
त्येवमसौशब्दवतीतर्द्मवतीभवतियथास्याःशिरएवममुष्याःशिरस्तयथास्यैवंशएव
ममुष्यादंडस्तयथास्याउदरमेवममुष्याअंभणंतयथास्यैमुखनासिकंअक्षिणीत्येवम
मुष्याःछिद्राणितयथास्याअंगुलिनिग्रहाउपस्तरणानीत्येवममुष्याःपर्वाणितयथास्या
(गुय) अंगुलयएवममुष्यास्तंत्रयस्तयथास्यैजिह्वैवममुष्यावादनंतयथास्याःस्वराएवममुष्याःस्वरा
स्तयथाह्येवेयंरोमशेनचर्मणापिहिताभवत्येवमसौरोमशेनचर्मणापिहिताभवति
रोमशेनहस्मचर्मणापुरावीणामपिदधतिसेषादैवीवीणाभवतिसयएवमेतांदैवीं
वीणांवेदश्रुतवदनुत्तमोभवतिभूमिंप्रास्यकीर्तिर्भवतियत्रक्वचार्याःपर्षत्सुभाष्यमा
णास्येदमस्तुयदयमीहतेयत्रार्यावाग्वदंतिविदुरेनंतत्राणि अथातस्तांडविंदस्यवचनं
स्तयथेयमकुशलेनवादयित्रावीणारब्धानकृत्स्नंवीणार्थंसाधयत्येवमेवाकुशलेन
वक्त्रावागारब्धानकृत्स्नंवागर्थंसाधयतितयथाह्येवेयंकुशलेनवादयित्रावीणार–

Takshashila Project
Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

ध्याकृत्स्नं वीणार्थं साधयत्येवमेव कुशलेन च कुशलेन वागारब्धा कृत्स्नं वागर्थं साधयति तस्यै वा
एतस्यै वीणायै यथाविधिः सा संहितेति कात्यायनीपुत्रो जातूकर्ण्योऽथ ह स्मैतत्कौत्सो हारितो ब्रा
ह्मणमावादाहबूबीति ॥१०॥ प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा व्यस्रंसत स छन्दोभिरात्मानं समदधत्तद्यच्छन्द
भिरात्मानं समदधत्तस्मात्संहिता तस्यै वा एतस्यै संहितायै णकारो बलं षकारः प्राण आत्मा सं
हिता थैषा हुङ्मिश्राक्लिदैनिस्तानि नखानि रामाणि व्यंजनानीति स यद्यत्र विचिकित्से
सणकारं ब्रूयाद्धातषकारमिति सणकारमेव ब्रूयादेवमेव योऽत्र विचिकित्सेत्सषकारंको
रमेव ब्रूयाद्दतेणकारमिति सषकारमेव ब्रूयात्तौ वा एतौ णकारषकारौ विद्वाननुसंहित
मृचोधीयीतायुष्यमिति विद्यादेवमेव विद्यादथ वागितिहासपुराणं यच्चान्यत्किंचिद्ब्राह्म
णमप्येवाधीयीत तदप्येवमेव विद्यादिति यद्द्वयमनुसंहितमृचोधीमाह यच्च मांडूकेयीयमध्यायं
प्रब्रूमस्तेन नो णकारषकाराउपाप्ताविति ह स्माह ह्रस्वो मांडूकेयोऽथ यद्द्वयमनुसंहितमृ
चोधीमहे यच्च स्वाध्यायमधीमहे तेन नो णकारषकाराउपाप्ताविति ह स्माह स्थविरः शाक २१
ल्य एतद्ध स्मैवैतद्विद्वांस आहुः कावषेयाः किमर्था वयं यक्ष्यामहे किमर्था वयमध्येष्याम

हैवाचिद्धि प्राणं जुहुमः प्राणो वाचं याः सैव प्रजननं वः स एवाथय इति ता एतां संहितां नानंतेवा
सिने ब्रूयान्नासंवत्सरवासिने नाब्रह्मचारिणे नावेदविदे नाप्रवक्त्र इत्याचार्या इत्याचार्याः॥
२ इत्यारण्यके षष्ठोऽध्यायः॥ तत्सवितुर्वृणीमहे वयं देवस्य भोजनं श्रेष्ठं सर्वधातमं तुरं भग
स्य धीमहि। तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात्। अप्रदद्धं मन इषिरं च
क्षुः सूर्यो ज्योतिषां श्रेष्ठो दीक्षे मा मा हिंसीः॥४॥ यो ह वै ज्येष्ठं च श्रेष्ठं च वेद ज्येष्ठश्च ह वै श्रेष्ठश्च
स्वानां भवति प्राणो वै ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च यो ह वै वसिष्ठां वेद वसिष्ठो ह स्वानां भवति वाग्वै वसि
ष्ठा यो ह वै प्रतिष्ठां वेद प्रतितिष्ठत्यस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च चक्षुर्वै प्रतिष्ठा यो ह वै संपदं वेद
सं हास्मै कामाः पद्यंते श्रोत्रं वै संपद्यो ह वा आयतनं वेदायतनं ह स्वानां भवति मनो
वा आयतनमथ हेमा देवताः प्रजापतिं पितरमेत्याब्रुवन्को वै नः श्रेष्ठ इति स होवाच प्रजापति
र्यस्मिन्व उत्क्रांते शरीरं पापिष्ठमिव मन्यते स वै श्रेष्ठ इति॥२॥ सा ह वागुच्चक्राम यथा मूका अ
वदंतः प्राणंतः प्राणेन पश्यंतश्चक्षुषा शृण्वंतः श्रोत्रेण ध्यायंतो मनसैवमिति॥३॥ चक्षुर्हो
च्चक्राम यथांधा अपश्यंतः प्राणंतः प्राणेन वदंतो वाचा शृण्वंतः श्रोत्रेण ध्यायंतो मनसैवमि

Takshashila Project

तिा॥ श्रोत्रं होच्चक्राम यथा बधिरा अश्रृण्वंतः प्राणंतः प्राणेन वदंतो वाचा पश्यंतश्चक्षुषा ध्याय
यंतो मनसैवमिति॥ ॥ मनो होच्चक्राम यथा बाला अमनसः प्राणंत प्राणेन वदंतो वाचा पश्यंत
श्चक्षुषा श्रृण्वंतः श्रोत्रेणैवमिति॥ ६ प्राणो होच्चक्रामत तत्स यथेह सैंधवः सुहयः पड्वीशशंकू
न्त्समखिदादेवमसौ प्राणांत्समखिदत्तं हस मेत्योचुर्नैवं नो मोत्क्रमीरिति स होवाच प्राणः किं
मेऽन्नं भविष्यतीति यत्किंचाश्वभ्य इति वा शकुनिभ्य इति किं मे वासो भविष्यतीत्याप इति होचु
स्तस्माद्वा अश्यमाना पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्चाद्भिः परिदधतीति लंभुको हास्य वासो भवत्यनग्नो ह
भवति वनस्पतेः शतं वल्शो विरोहतीति यां मा खिरंतरिक्षं मा हिंसीरिति याज्ञवल्क्या
तेद्ध स्मैतत्सत्यकामो जाबालो गोश्रुतये वैयाघ्रपद्यायोक्त्वोवाच यद्यप्येवं शुष्कस्य स्थाणोः प्र
ब्रूयाज्जायेरन्नस्य शाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति॥ ७ अथ यदि महज्जिगमिषेत्त्रिरात्रं दी
क्षित्वामावास्यायां सर्वौषधस्य मंथं दधिमधुनोरुपमथ्याग्निमुपसमाधाय परिसमुह्य २२
परिस्तीर्य पर्युक्ष्य दक्षिणं जान्वाच्याज्यं चरतोऽग्नेः कंसे मंथं स्रुवेणावद्याज्येन होमान्मंथे संपातमव
नयज्ज्येष्ठाय श्रेष्ठाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे संपातमानयेद्वसिष्ठाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मं

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

थे संपातमानाय त्वप्रतिष्ठायै स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे संपातमानाय संपदस्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे सं
पातमानायदायतनाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे संपातमानयत्तत्सवितुर्वृणीमह इति पच्छः प्राश्य
तत्सवितुर्वरेण्यमिति पच्छ आचामति महा द्याया हृति निश्वस्य तु थैनिर्णिज्य कांस्यं च मणि वा स्कंडि
ले वा संविशति स यदि स्त्रियं पश्येत्समृद्धं कर्मेति विद्यात्समृद्धं कर्मेति विद्यात् ॥८॥ इति आर
ण्यके सप्तमोऽध्यायः ॥ छ ॥ अथातो ध्यात्मिकमांतरमग्निहोत्रमित्याचक्षते एता ह वै देवता
:पुरुष एव प्रतिष्ठिता अग्निर्वाचि वायुः प्राण आदित्यश्चक्षुषि चंद्रमा मनसि दिशः श्रोत्र आ
पो रतस्य एता मुहावसर्वासु ऊतं त्रवति य एवं विद्वानश्नाति च पिबति चाश्राययति च पाययति
च सोऽश्नाति स पिबति स तृप्यति स तर्पयति ॥१॥ स तृप्तो वाचं तर्पयति वाक्तृप्ताग्निं तर्पयत्य
ग्निः स्तृप्तः पृथिवीं तर्पयति पृथिवी तृप्ता यत्किंच पृथिव्यामपिहितं तन्न वङ्घु विष्यन्नू तं तत्स
र्वं तर्पयति य एवं वि॥२॥ स तृप्तः प्राणं तर्पयति प्राणस्तृप्तो वायुं तर्पयति वायुस्तृप्त
आकाशं तर्पयत्याकाशस्तृप्तो यत्किंचाकाशेनापिहितं तन्न वङ्घु विष्यन्नू तं तत्सर्वं तर्पय

यतिय एवं वि॥८॥ स यत्र सुप्तश्चक्षुस्तर्पयति चक्षुस्तृप्तमादित्यं तर्पयत्यादित्यस्तृप्तो दिवं तर्पयति द्यौ
स्तृप्ता यत्किंच दिवा पिहितं तन्नवघ्न विष्यण॥ स यत्र सुप्तो मनस्तर्पयति मनस्तृप्तं चंद्रमसं तर्पयति चंद्रमा
स्तृप्तो नक्षत्राणि तर्पयति नक्षत्राणि तृप्तानि मासांस्तर्पयंति मासास्तृप्ता अर्द्धमासांस्तर्पयंत्यर्द्धमासा
स्तृप्ता अहोरात्रे तर्पयंत्यहोरात्रे तृप्ते ऋतूंस्तर्पयंत ऋतवस्तृप्ताः संवत्सरं तर्पयंति संवत्सरस्तृप्तो य
त्किंच संवत्सरेणपिहितं तन्नवघ्न विष्यण॥ स यत्र सुप्तः श्रोत्रं तर्पयति श्रोत्रं तृप्तं दिशस्तर्पयति दिश
स्तृप्ता अवांतरदिश स्तर्पयंत्यवांतरदिशस्तृप्ता यत्किंचावांतरदिग्भिर्निहितं तन्नवघ्न विष्यण।
॥१०॥ स यत्र सुप्तो रेतस्तर्पयति रेतस्तृप्तमपस्तर्पयत्यापस्तृप्ता नदीस्तर्पयंति नद्यस्तृप्ताः समुद्रं तर्पयं
ति समुद्रस्तृप्तो यत्किंच समुद्रेणपिहितं तन्नवघ्न विष्यण॥११॥ स एष स्त्ताद तद्धैराजं दत्रा विधमग्निहो
त्रं भवति तस्य प्राण एवाहवनीयोऽपानो गार्हपत्यो व्यानोऽन्वाहार्यपचनो मनो धूमो मन्यु रर्चिर्दंता
ङ्गाराः श्रद्धा पय्या वाक्समित्सत्यमाहुतिः प्रज्ञात्मा स एष सत्त देताद्धैराजं दत्रा विधमग्निहोत्रं २२
हुतं भवति राहो सांराहो स्मामश्यास्तृन्ह भक्तिस्वर्गलोकं गमयति य एवं विद्वानश्नाति च पिबे

द्वि १

तिचाश्रायतिचपाययतिचाप्याययइदमविद्वानग्निहोत्रंजुहोत्तियथांगारानपास्यभस्मनि
जुहुतंताहक्तस्याताहक्तस्यात्॥इतिकौषीतकिउपनिषदिद्वष्टमोध्यायः।प्रजापतिर्वाइ
मंपुरुषमदंचैतस्मिन्नेतादेवताआविशायवाच्यग्निंप्राणेवायुमपानेविद्युत्तमुदानेपर्जन्यं
चक्षुष्यादित्यंमनसिचंद्रमसंश्रोत्रेदिशःशरीरेपृथिवींरेतस्यपोबलइंद्रंमन्यावीशानं
मूर्द्धन्याकाशमात्मनिब्रह्मसयथामहानमत्तक्षःपिन्वमानस्तिष्ठेदेवंवाहैवसतस्कावयथा
हैमादेवताईक्षांचक्रिरेकिमयमस्मान्निःपुरुषःकरिष्यतिकिंवावयमनेनहंतास्माच्छरी
राद्उत्क्रमामेतितैर्हीयिष्वक्रमुरयथाहदंशरीरंरिक्तमिवपरिस्खुषिरंसमासद्वांचक्रेप्रजापतीरंध्र
यनमद्रंहंताहमिमाश्रशनायापिपासाभ्यामुपसृजाइतितेहोपसृजेताहापस्कृष्टाःसु
खमलनमानाइमामवपुरुषंपुनःप्रत्याविविश्मौरिवाङ्नामेत्यग्निराविवेशाघ्राणेमामेतिवा
युराविवेशापानोमामेतिविद्युतआविवेशोदानामेमेतिपर्जन्यआविवेशचक्षुर्मामेत्या
दित्यआविवेशमनोममेतिचंद्रमाआविवेशश्रोत्रमस्माकमितिदिशआविविशुःशरी
रंमामेतिपृथिव्याविवेशरेतोस्माकमित्यापआविविशुर्बलंमामेतींद्रआविवेशमन्यु

मेमतीशानत्राविवशमूर्द्धोममेत्याकाशात्राक्विवशामामामतिब्रह्माविवशासयथामहात्व
दनश्राइंउपसिक्तोमूलस्त्तिष्ठादवंदैवसतस्थो॥२॥अथायंपुरुषःद्रेष्यनुरासंवत्सरात्संवत्सरस्य
हर्षींप्रत्रपतिछिद्रांछायांनवतिनवास्त्वतिमहामच्छवामरीचिरिवप्रत्रपेदनन्नेवाविद्धतंय
त्रपेदनत्रएनांनपश्येदक्षिणेवापिधायबराटकानीवंप्रपतिकर्णौवापिधायापश्येमिवनः
श्रृणोतिनास्मिंल्लोकेरमतेनैनंमनःछेदयतीतिज्ञात्यद्वदर्शनानि॥३॥अथस्वप्नाःपुरुषंकृष्णं
कृष्णदंतंपश्यतिसूर्यएनंहंतिवराहएनंहंतिमर्कटमीएनंहंतिबिसानिखादयतिसुवर्णं
र्णमेहह्रूपिनावगिरात्मकःघोडरीकंधारयतिगांसवत्सांदक्षिणामुखोनलदमालीत्र
जयतिसूर्यएतत्तषांकिंचित्पश्येत्सांडुरदर्शनांकालीस्त्रियंमुक्तकेशांमुंडांत्तेलाभ्यंगःको
सुंनपरिधानंगीतान्यृष्टरोहणंदक्षिणाशागमनादीनिवीश्यायपापायसंस्थालीपा
कंश्रपयित्वासद्रूपवसायागाःपयसिनवेवत्सरूपायाग्निमुपसमाधायपरिसमुह्य
परिस्तीर्यपर्युक्ष्यदक्षिणोरुमाच्याचपसुवणाज्याहुतीर्जुहोति॥ध्रुवाद्यामग्निःप्रतिष्ठितः २४
स्वाहाप्राणेमवायुःप्रतिष्ठितःस्वाहापानेमावेकतःप्रतिष्ठितःस्वाहोदानेमपर्जन्यःप्रति

ष्ठितःस्वाहाचक्षुषिमेआदित्यःप्रतिष्ठितःस्वाहामनसिमेचंद्रमाःप्रतिष्ठितःस्वाहाश्रोत्रेमे
दिशःप्रतिष्ठिताःस्वाहाशरीरेमेपृथिवीप्रतिष्ठितास्वाहारेतसिमेआपःप्रतिष्ठिताःस्वाहा
बलेमेइंद्रःप्रतिष्ठितःस्वाहामन्यौमेईशानःप्रतिष्ठितःस्वाहामूर्द्धनिमेआकाशःप्रतिष्ठितः
स्वाहात्मनिमेब्रह्मप्रतिष्ठितंस्वाहेत्येतदाज्यावशेषंस्थालीपाकसमवनिनीयस्थालीपा
कस्यापथ्वातंजुहोति॥प्रवाचिमेअग्निःप्रतिष्ठितोवाग्हृदयेहृदयमात्मनितत्सत्यंदेवानां
माहमकामोमरिष्याम्यन्नवानन्नादोभूयासंस्वाहाप्राणेमेवायुःप्रतिष्ठितःप्राणोहृदयेमे हृदय
त्मनितत्सत्यंदेवानांमाहमकामोमरिष्याम्यन्नवानन्नादोभूयासंस्वाहापानेमेविद्युतः
प्रतिष्ठितोपानोहृदयेहृदयमात्मनितत्सत्यंदेवानांमाहमकामोमरिष्याम्यन्नवानन्ना
दोभूयासंस्वाहोदानेमेपर्जन्यःप्रतिष्ठितउदानोहृदयेहृदयमात्मनितत्सत्यंदेवानांमा
हमकामोमरिष्याम्यन्नवानन्नादोभूयासंस्वाहाचक्षुषिमेआदित्यःप्रतिष्ठितश्चक्षुर्हृदये
हृदयमात्मनितत्सत्यंदेवानांमाहमकामोमरिष्याम्यन्नवानन्नादोभूयासंस्वाहामनसिमे
चंद्रमाःप्रतिष्ठितोमनोहृदयेहृदयमात्मनितत्सत्यंदेवानांमाहमकामोमरिष्याम्यन्न

Takshashila Project
Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

वानन्नादो भूयासंस्वाहा श्रोत्रे मे दिशाः प्रतिष्ठिताः श्रोत्रं हृदायहृदयमात्मनितस्य त्वीदवानो
माहमकामो मरिष्याम्यन्नवानन्नादो भूयासंस्वाहा शरीरमेपृथिवी प्रतिष्ठिता शरीरं हृद
ायहृदयमात्मनितस्त्वींरेतसि मेआपः प्रतिष्ठितारेतो हृदायहृदयमात्मनितस० बलिमेइ
द्रः प्रतिष्ठितो बलं हृदायहृदयमात्मनितस० मन्यौमेईशानः प्रतिष्ठितो मन्युर्हृदयेहृद
यमात्मनितस० मूर्द्धनि मेआकाशः प्रतिष्ठितो मूर्द्धा हृदायहृदयमात्मनितस० आत्म
निमेब्रह्मणि प्रतिष्ठितमात्मा हृदायहृदयमात्मनितस० हुत्वाथैतस्थालीपाकशेषमात्म
निसमवनिनीयजुहोति॥ इदस्त्र रमाजागतमयस्त्रैष्टुभंलोहमोक्षि हंसीसंकाक्रमेरजं तंस्वारा
ज्यंसुवर्णंगायत्रमन्नी विराजं रश्मिरानुष्टुभंनाकंसाम्राज्यंबृहस्पतिर्बार्हतंब्रह्मपांक्तं प्रजा
पतिरातिछंदसंसावित्रीसर्वाच दक्षं दसं नक्षं दायति॥ ॥ अथेमं वस्थिरावसा निजागृ
त्तेनछंदसा पुरूषाणामणिः प्राणः सूत्रमन्नं ग्रंथिसर्वं ग्रंथिमुक्त्वा प्राम्पन्नकामामन्त्याव ब्रो
स्तणमपि सर्वमायुरशीयायुष्मान्माहमकामो मरिष्याम्यन्नवानन्नादो भूयासंस्वाहाध्य
इवस्थिरावसानित्रैष्टुभेन छंदसा पुरुषाणामणिः० हालो हमिवस्थिरावसान्योक्षिदिनक्ष

Takshashila Project
Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

छंदसा पुरुषा मणि॥८०॥ स्वाहा सौंसमिव वस्छिरा वसानि वा ऋत्वेन छंदसा पुरुषा मणिः॰ हा रज
त मिव स्छिरा वसानि स्वाराज्येन छंदसा पुरुषा मणिः॰ हा सुवर्णमिव वस्छिरा वसानि गायत्रेण छंदसा
पुरुषा मणिः॰ हान्नमिव वस्छिरा वसानि विराजेन छंदसा पुरुषा मणिः॰ हा श्रियमिव वस्छिरा वसा
न्यानुष्टुभेन छंदसा पुरुषा मणिः॰ हा नाकमिव वस्छिरा वसानि साम्राज्येन छंदसा पुरुषा मणिः
॰ हा बृहस्पतिरिव वस्छिरा वसानि बार्हतेन छंदसा पुरुषा मणिः॰ हा ब्रह्मेव वस्छिरा वसानि पां
क्तेन छंदसा पुरुषा मणिः॰ हा प्रजापतिरिव वस्छिरा वसान्यातिछंदासेन छंदसा पुरुषा म
णिः॰ हा सावित्री वस्छिरा वसानि सर्वा वाद छंदसेन छंदसा पुरुषा मणिः॰ देति प्रियायवाऊ
यायप्रियायवांतवासिनेन्यस्मैवापियस्मैकामयततस्माउच्छिष्टं दद्यात्सहापित्रातं वषी
णोजीवति पुनःपुनः प्रयुंजानो जीवात्यवजीवात्यव॥८ इति नवमोऽध्यायः॥ दस्ति वर्च्चसं प्रथतां
बृहद्वायायदादित्यै तन्वः संबभूव तन्महीं समकुः सर्वे एवैतदादित्यासो अदित्याः सीविदानाः॥ य
त्त वर्च्चो जातावेदो बृहद्भवत्याहितं तेन मामवर्चसा वर्चसा मारग्नवर्चस्विनं कृणु॥ यद्वर्चा वा ऋषभे
यद्वर्चस्तिष्यमाहितं सुवर्णा गाषु यच्छ्रीर्मयि तद्धस्ति वर्च्चसं॥ यदर्शेषु हिरण्येषु गाषु यद्वेषु य

Takshashila Project
Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

घन्नाःसुरायांहूयमानायांमयितद्धस्तिवर्च्चसांमयिन्त्गोमयिमद्दोमयियद्रूस्पयघन्नाःतन्मयिप्रजा
पत्तिर्द्दिविदिवमिवदृंहतु॥१॥अश्विनासारघेणमासंमहान्मधुनापयः।यथामधुमतीवाचमा
वदामिजनेषुअघतातुम्लुंहोमधुमान्नयस्वानधनंजयोधरूणेभ्यःरयित्नुः।रुजंसपत्नीदेधरं
घ्वलएवनाराहमांमहनेसौनगाय।प्रजापतेनवादतान्यन्याविश्वाजातानिपरिताबभूव
यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयोरयीणां।अयंसनोनुदतांमसपत्नानि
इद्रवहत्रेपृतनासुसाल्हा।अग्निरिवकक्षंविन्यतःपुरुत्रावातेषुनास्तिगमडेश्रोनुमाढि।अ
यंसनोयानुवादीकीलइवभृत्रेविपुरारुरोज।अनेनेन्द्रोविमध्येविहत्याशत्रूयतामालराञ्
जनानि॥२३॥यदिन्द्रशत्रूनुदिश्हरदस्पृधृत्रेहन्वेवकुलिशेनाविश्वात्रिघद्वशापात्रमणुद
स्यास सपत्नाजयेपन्नास्त्वधितिर्वानवाअनुद्धश्चमधमत्प्रविद्धवापरिष्टाद्धिंदृत्रप्राप्राप्तातिसर
दृष्वा।त्वयाप्रणुत्तानमघवन्नमित्रांच्छूरिरीषंतंमस्तानुयांश्रा।वांरुड्हैतितिम्रि४प्तिमान
इंद्रमन्वानामस्तनाग्रुषां।।सुपर्णःककोःश्वमस्तेश्रा।वन्नान्महीयतांदेष्ट्रीवर्दनेषुष्वभ्रुलप २६
णान्नस्पमघवन्नप्रतन्पाताविश्वागिद्ध्रंगाःपतंत्र।माज्ञातारंहणेष्ठततमोव्रतिष्वामहोवि

Takshashila Project
Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

१ वहा

घ्नानामुपयातिमस्तु॥७॥ अग्नेय त्रास्विन्म त्रासस मर्पयमिंद्रवतीमपश्चिति मिंद्रहा॑ अयं मूर्द्धा परामेष्ठी सु
वर्चाः सजातानामुत्तमश्लोको अस्तु॥८॥ उत्तमं पत्रमुपसेदुरागात्ततो दीक्षामृषयः स्वर्विदः। ततः क्षे
त्रं बलमोजश्च जातं तदस्मै देवा अभिसंनमंतां॥ भर्ता विश्वस्ता परमोत संदृक्प्रजापतिः परामेष्ठी सु
वर्चाः स्तोमं छंदांसि निविदो मअ आकूरतस्मै राष्ट्रमभिसंनमंतां॥ अभ्यावर्तध्वमुपसेवतामिरयं शा
स्ताधिपतिर्नो अस्तु॥ अस्य विज्ञानमनुसंरभध्वमिमं पश्चादनुजीवाथ सर्वे॥ अलादो नाम जातोसि
पुरा सूर्यात्पुरोषसः। तं त्वा सपत्न क्षपणं वेद यो विभित प्रजं मनं। नाहं प्रमीयते तारहद्विषं तं कल्पेत
वा कंपष्टतनाः साहत्वा प्रमायुकं तस्य द्विषंतमाकुरिरा मणिं बिल्वं यो याबिभर्ति॥ धनसमुसमश्नाति
न किल्विषं नुतं ते नैनं दिव्यो वरुणो हंति नो तान नं कुद्धो मन्यावोत्तमा तीरामणिं बिल्वं यो या बि
भर्ति नास्य वर्चं हिंसति जातवेदा न मांसमश्नाति न दंति तिर्दं नि॥ आसतायुरस्मिं ऊरदस्त्रिः श्वेतीराम
णिं बिल्वं यो याबिभर्ति॥ नास्य प्रजा उष्यति जायमाना नैनं राउलगा नवति न पापकृत्या॥ नान्य न्मिथ
स्तस्य गर्देषु प्रजापतेईरामणं॥ नास्यापवादान प्रवातकाग दन संपतत्रो न विवरात स्मे॥ नास्मि
न्ननदमीः क्षणात्त निविवरानंईरामणिं॥ नैनं रक्षो न पिशाचो हिनस्ति न जंत्नाको नाथ सुरो न यद्दे॥

पा॰ कुलेर

संहतेः

नासूतिका तस्य गृहेषु जायत इत्यामणिं ॥ पर्नैनं व्याघ्रो न वृश्चिको न द्वीपी न श्वापदं हिंसंति किं

चानेनं ॥ न हस्तिनं क्रुद्धमुपैति नीत इत्यामणिं ॥ नैनं सर्पो न पृदाकुर्हिनस्ति न वृश्चिको न तिरश्चीन

राजा ॥ नैनं रक्षांसि संहत इत्यामणिं ॥ नैनं यम मंत्रं वरुणो हिनस्ति न मकरो न ग्रहः शिशुमारः ॥ पारा

वारां छिवमस्मै गृणाती रामणिं ॥ एवमायुक्तं तस्याद्विषंतमाकुः पुष्पमिव छिन्नं सहबंधने नोत्तघइव

गापारुमुदा सपत्नानि रामणिं ॥ अयं मणिः प्रतिसरो जीवो जीवा पबध्यते ॥ अनेनैनं ड्रोहृत्र

महंच्छि एणैव मनीषिणा ॥ दसाहं द्विषतः सहस्वारातीः सहस्व पृतनायतः ॥ नाग इव हवेपा

दाम्यामन्नि तिष्ठ पृतन्यतः ॥ आगादयं बिल्वो मणिः सपत्नक्षयणो वृषा ॥ तेिप स्पर्तिकवयः सर्वेवी

रायथा सपत्नान्संमारसहे युः ॥ अभ्यतां मणिः सूत्रमश्विनावपि नह्यतां ॥ बिल्वः सहस्रवीर्यो सि

मातृभर्तारिषमहो घृतात्कुल्यो मधुमान्पयस्वान् धनंजय्याधरुणोधारयिष्णुः ॥ रुजंसपत्नानदेंधरां

श्चकृणवं नारोहमां महात्ते सौभगाय ॥ अरूपातन वादत तान्यन्या विश्वा जाता निपरिता बभूव ॥ यत्का

मास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणां ॥ मूर्णा सइच्छा महौं असीतिपंच ॥ ७ ॥ अथातोऽ 25

मणिकल्पो भूतिकामः पुष्येण त्रिरात्रोपोषितो जीवतो हस्तिनो दंतान्मात्रां मुकृत्याग्निमुपसमा

धम यपरिसमुह्यपरिस्तीर्यपर्युक्ष्य दक्षिणं जान्वाच्याग्नेरुत्तरतः कांसमणिं वा कृत्वा होम
माणो संपातमानायद्धस्तिवद्धेसमित्यताभिःप्रत्यृचमष्टाभिःसप्तरात्रं मधुसर्पिषा वा
सयित्वा त्रिरात्रमेकां वा बध्नीयाद्घृतादुल्लुम्भशत्यतय चोतएवान्तरं षड्भिर्हृदयम्हा
त्वाग्रमणिं घृतोदाम्रमणिं वा मुसल्वाग्रमणिं वा खदिरसारमणिं वा मांसोदनवास
यित्वा त्रिरात्रामेकां वा बध्नीयादतएवोत्तरामकौयैरंडमणिं तिलौदानवासयित्वा
त्वा त्रिरात्रामेकां वा बध्नीयादतएवान्तरं चतसृभिः प्रत्नेन्नेषेष्टागाग्रमणिं घृतोदने वास
यित्वा त्रिरात्रामेकां वा बध्नीयादतएवान्तरंषाड्जाभिर्बिल्वं सप्तरात्रं मधुसर्पिषा
वासयित्वा त्रिरात्रामेकां वा बध्नीयाद्घृतादुल्लुम्भशत्यतयै चोतएवान्तरं पंचभि
र्महावराहस्यादोहं मुञ्जौदने वासयित्वा त्रिरात्रमेकां वा बध्नीयाछक्तौसतिप्र
थमेहस्तिब्धायायां वियाद्येवापि च मेण्यासीनो वा पिण्डकुर्यादासीनो वा पिण्डकुर्या

Takshashila Project
Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

याकथंचनवदेन्नादतहस्याप्युदितं॥१॥नवा अमूष्टोनेयज्जुषामुत्तमांगं साम्नां शिरा यथैर्वर्णो रूमु मुं ४
रू॥नाधीतमधीतं वेदमाहुस्तमङ्गं त्रिरः छिन्नास्सोऽत्र रूतक बंधा स्थाणुरयं भारहारः किलाभू
दधीत्याव वेदं न विजानाति योऽर्थं॥योऽर्थज्ञ इत्सकलं भद्रमश्नुते नाकमेति ज्ञानविधूतपाप्मे
ति विधूतपाप्मेति॥२॥अथ वंशः॥नमो ब्रह्मणे नमः आचार्येभ्यो गुणाख्याच्छांखायनादस्मा
भिरधीतं गुणाख्यः शांखायनः कहोलात् कौषीतकेः कहोलः कौषीतकिरुद्दालकादारुणे
रुद्दालक आरुणिः प्रियव्रतात्सौमापेः प्रियव्रतः सौमापिः सोमपात्सोमपः सामापैत्रातिवै
रूपात्सोमः प्रातिवैश्यः प्रातिवैश्यात्प्रातिवैश्यो बृहद्दिवाद्बृहद्दिवः सुम्नायाः सुम्नयुरु
द्दालकादुद्दालाको विश्वमनसो विश्वमनुर्व्यश्वाद्व्यश्वः साकमश्वात्साकमश्वो देवरातादे
वरातो विश्वामित्राद्विश्वामित्र इंद्रादिंद्रः प्रजापतेः प्रजापतिर्ब्रह्मणो ब्रह्मा स्वयंभूर्नमो ब्रह्म
णे नमो ब्रह्मणे॥३॥इति आरण्यके एकादशोऽध्यायः समाप्तः॥छ॥स्वस्ति संवत्॥१६६५ २५
वर्षे श्रावणे शुदि ५ सोमियाहे शं पुस्तिके द्रष्टं तादृशं लिखितं मया॥यदि शुद्धमशुद्धं वा
मम दोषो न दीयते॥१॥लिखितं दीक्षितधरणीधरेण शुभं भवतु॥॥रामकृष्णेन यथा कथं विशोधितं॥

Takshashila Project
Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

सं० १८३५ ज्येष्ठ शु ८ बुध गिरिपुरस्थ उपा·मध्वानन्दपौत्रस्य मणि [illegible] लिखितमिदं दुर्गस्थ पं·जयदेवपुत्र राम [illegible] लक्ष्मा [illegible]
उपनिषत्पुस्तकं [illegible]॥

Takshashila Project
Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.